
Alfredas Rukšėnas

Juozo Albino Lukšos-Daumanto 1940–1941 m. biografijos puslapiai

Tyrimo temos – rezistencija pirmosios sovietų okupacijos (1940–1941 m.) Lietuvoje laikotarpiu ir žydų genocidas kraštą valdant naciams. Tikslas – remiantis prieinamais archyviniais dokumentais ir istorine literatūra, atsakyti į straipsnyje suformuluotus uždavinius, susijusius su Juozo Lukšos-Daumanto 1940–1941 m. gyvenimo istorijos įvykiais.

Įvadas

Lietuvos visuomenėje Juozas Albinas Lukša-Daumantas (1921 m. rugpjūčio 4 (10) d.–1951 m. rugsėjo 4 d.) yra žinomas kaip laisvės kovų dalyvis, pasipriešinęs tiek sovietų (1940–1941, 1944–1951 m.), tiek nacių (1941–1944 m.) okupaciniams režimams. Nors J. Lukšos nuopelnai rezistencijoje, ypač pokariniame partizaniniame judėjime, yra akivaizdūs, tačiau visuomenėje galima išgirsti ir kritikos. Lietuvos Respublikos Seimas 2020 m. birželio 30 d. vakarinio posėdžio metu priėmė nutarimą paskelbti 2021-uosius Juozo Lukšos-Daumanto metais. Priimant nutarimą atsižvelgta į tai, kad 2021 m. rugpjūčio 10 d. sukanka 100 metų, kai gimė vienas Lietuvos pasipriešinimo so-

vietų okupaciniam režimui lyderių partizanas Juozas Lukša-Daumantas. Reaguodami į šį nutarimą, Geros valios fondo pirmininkai Faina Kukliansky ir rabinas Andrew Baker 2020 m. liepos 1 d. atviru laišku kreipėsi į Seimo pirmininką Viktorą Pranckietį, reikšdami nerimą dėl Seimo sprendimo 2021-uosius paskelbti Juozo Lukšos-Daumanto metais. Savo nerimą jie motyvavo tuo, kad Juozas Lukša-Daumantas buvo Lietuvos aktyvistų fronto (toliau – LAF) narys. Ši organizacija, anot jų, buvo įkurta Berlyne, pasižymėjo antisemitizmu ir daugelis jos narių buvo tiesiogiai susiję su Lietuvos žydų persekiojimu ir žudymu¹. 2020 m. birželio 29 d., t. y. dar nutarimo priėmimo išvakarėse, jidiš filologas tyrinėtojas Dovydas Kacas, reporteris Cnaan Liphshiz kritikavo Seimą dėl ketinimo paskelbti 2021-uosius J. Lukšos metais, remdamiesi jo priklausymo LAF'ui faktu ir įtarimais jį dalyvavus 1941 m. birželio 27 d. žydų žudynėse „Lietūkio“ garaže².

Kritikų teiginiai skatina kelti klausimą: kas gi buvo J. Lukša 1940–1941 m. – rezistentas ar antisemitas, žydų žudynių dalyvis? Žinių apie J. Lukšos rezistencinę veiklą 1940–1951 m. galima rasti lietuvių tyrinėtojų Nijolės Gaškaitės³, Kęstučio Kasparo,

Vidmanto Vitkausko⁴, Birutės Pečiokaitės-Adomėnienės⁵, Arvydo Anušausko⁶ darbuose. Istorikė Nijolė Maslauskienė sudarė dokumentų rinkinį, skirtą Lietuvos partizanų Tauro apygardai, kuriai priklausė ir Juozas Lukša⁷. Temos tyrinėjimui reikšmingi paties J. Lukšos atsiminimai apie rezistencinę veiklą 1944–1948 m.⁸, jo meilės laišakai⁹. Fragmentiškų žinių apie J. Lukšos rezistencinę veiklą 1940–1941 m. yra pateikę Kęstutis Kasparas, Vidmantas Vitkauskas, Birutė Pečiokaitė-Adomėnienė, Arvydas Anušauskas, tačiau iš jų darbų vis tik negalima pasakyti, kad šis klausimas yra pakankamai ištirtas. Labai nedaug žinių apie rezistencinę veiklą 1940–1941 m. yra J. Lukšos atsiminimų knygoje. A. Anušauskas, greta žinių apie J. Lukšos veiklą 1940–1941 m., pateikė duomenis apie savo atlikto 1941 m. birželio 27 d. žydų žudynių „Lietūkio“ garaže Kaune tyrimo rezultatus. Jis J. Lukšos įtraukimą į šių žudynių kontekstą laiko dezinformacija. Žydų istorikų Alekso Faitelsono knygoje¹⁰, Josepho A. Melammedo redaguotame leidinyje¹¹ teigiama, kad J. Lukša 1941 m. birželio 27 d. žudė žydus „Lietūkio“ garaže Kaune. Tačiau iš jų darbų vis tik negalima pasakyti, kad šie jų teiginiai yra patikimi. Kita vertus, dėl jų nėra tikri ir atskiri žydų bendruomenės nariai.

Atsižvelgiant į minėtus dalykus, darbe keliami šie uždaviniai: 1) atskleisti, koks buvo J. Lukšos vaidmuo antisovietinio pasipriešinimo (1940–1941) judėjime; 2) išsiaiškinti, ar teisingi žydų tyrinėtojų teiginiai apie tai, kad J. Lukša buvo 1941 m. birželio 27 d. Kaune „Lietūkio“ garaže vykusių žudynių dalyvis. Atliekant tyrimą buvo remiamasi istoriniais dokumentais, saugomais Lietuvos ypatingajame ir Lietuvos centriname valstybės archyvuose. Ypatingajame archyve (f. K-1, ap. 58) saugomos Juozo Lukšos ir jo bendražygių, t. y. antisovietinio pagrindžio narių, baudžiamosios bylos. Jas sovietinis

Lietuvos saugumas tyrė 1941-aisias, t. y. karo išvakarėse. Saugoma ir Jono Barškėčio baudžiamoji byla, jį A. Faitelsonas įvardiją kaip asmenį, „mačiusį“ J. Lukšą „Lietūkio“ garaže. Lietuvos centrinio valstybės archyvo Vytauto Didžiojo universiteto fonde (f. 631) saugomos J. Lukšos bei kitų studentų, kartu priklausiusių pagrindinei grupei, asmens bylos. Taip pat buvo remiamasi ir kitais minėtų archyvų dokumentais. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje saugomas J. Lukšai priskirtinas Laisvės kovotojo partizano Tėvynei pareigų ėjimo lapas, suteikiantis žinių apie jo rezistencinę veiklą pirmosios sovietų okupacijos (1940–1941 m.) laikotarpiu.

ATEITININKAS, STUDENTAS, REZISTENTAS

Juozo Albino Lukšos biografijoje galima sąlyginai išskirti du periodus. Pirmasis – ikirezistencinis periodas, trukęs nuo gimimo iki Lietuvos okupacijos ir aneksijos 1940-ųjų vasarą. Antrasis – rezistencinis periodas, trukęs nuo 1940 m. vasaros iki J. Lukšo žūties 1951 m. rugsėjo 4 d.

Juozas Albinas Lukša gimė 1921 m. rugpjūčio 4 d. Marijampolės apskrities Veiverių valsčiaus Juodbūdžio kaime Simano Lukšos ir Onos Vilkaitės šeimoje¹². Yra dokumentų, pagal kuriuos jis gimė ne rugpjūčio 4-ąją, o 10-ąją dieną¹³. Darbo autorius mano, kad rugpjūčio 4-oji greičiausiai yra tikroji J. A. Lukšos gimimo diena, nes ji nurodyta ištraukoje iš Veiverių Romos Katalikų parapijos gimimo metrikų akto Nr. 52¹⁴. Kita vertus, pasitaikydavo atvejų, kad ir į metrikų knygas būdavo įrašoma netiksli data. Jo tėvas Simanas turėjo 31,72 ha ūkį¹⁵. 1936 m. rugsėjo 1 d. J. A. Lukša įstojo į Kauno „Aušros“ valstybinės gimnazijos penktąją klasę, buvo

labai gero elgesio ir mokėsi iki 1940 m. gegužės 7 d. 1939–1940 mokslo metų pabaigoje jis išlaikė nustatytus egzaminus. Mokytojų taryba 1940 m. birželio 14 d. nusprendė duoti Juozui Albinui Lukšai atestatą, suteikiantį teisę stoti į aukštąją mokyklą¹⁶. Dar mokydamasis gimnazijoje jis priklausė ateitininkų organizacijai¹⁷. Baigęs gimnaziją J. Lukša nusprendžia studijuoti. 1940 m. rugpjūčio 20 d. prašo Kauno Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) rektoriaus, kad priimtų į Statybos fakulteto architektūros skyrių. 1940 m. rugpjūčio 28 d. prašymas buvo patenkintas ir J. Lukša tapo studentu¹⁸. Netrukus jis buvo įtrauktas į 1940 m. rudens semestro stipendininkų sąrašus. Jam kaip pirmojo semestro studentui skirta 100 litų stipendija¹⁹. Studijų metu J. Lukša ketino gyventi Kaune Linksmakalnyje. Atstumas nuo gyvenamosios vietos (Juodbūdžio kaimo) iki universiteto siekė apie 25 km²⁰. Kauno Vytauto Didžiojo universitete 1940–1941 mokslo metai buvo paskutiniai čia studijavusiems Lietuvos žydams. Pagal Statybos fakulteto dekaną S. Kolupailos sudarytą sąrašą 1940 m. rudens semestru kaip klausytojai užsiregistravo 563 studentai. Dalis klausytojų (tarp jų ir J. Lukša) buvo pirmojo semestro, kiti – aukštesniųjų semestrų studentai. Dalies sąrašė pateiktų studentų, t. y. maždaug 154, vardai ir pavardės leidžia manyti, kad jie buvo žydų tautybės²¹. Kitame S. Kolupailos sudarytame sąrašė išvardyta 271 stipendiją gaunantis studentas. Dalies šiame sąrašė pateiktų studentų, t. y. maždaug 71, vardas ir pavardė leidžia manyti, kad jie buvo žydų tautybės²².

Svetimos jėgos įvykdytas šalies užgrobimas – viena svarbiausių priežasčių, sukeliančių rezistencinį, t. y. pasipriešinimo, judėjimą²³. Būtent 1940 m. birželio 15-ąją, kai Sovietų Sąjunga pradėjo Lietuvos okupaciją, bent jau sąlyginai galima laikyti tiek Juozo Albino Lukšos, tiek daugelio kitų Lie-

tuvos patriotų rezistencinės veiklos pradžią. Galimas dalykas, kad dauguma iš jų šią dieną dar nesiėmė kokių nors konkrečių veiksmų, tačiau apie pasipriešinimą okupantams pagalvojo ne vienas. Apie tai, kad 1940 m. vasarą, t. y. dar iki priėmimo į universitetą, J. Lukša galėjo galvoti apie pasipriešinimą sovietams, galima pamanyti iš jo atsiminimų: „Mumyse vyravo kovos dvasia, trokštanti kuo skubiau prisidėti prie naujai išskylančio pasaulio tautų laisvės priešo sutriuškinimo. Ta pati kovos dvasia, kuri 1941 metais biržely pasireiškė sukilimo forma, ta pati, kuri per kelerius metus spyrės rudųjų okupantų užmačioms. Ta pati, kuri jau dabar suspėjo ne vieną mūsų draugą pastūmėti į dabartinės kovos ryškiausią formą – partizanų eiles.“²⁴ Konkrečių žinių apie J. Lukšos veiklą nuo atestato gavimo iki studijų pradžios nepavyko rasti. Galima pasakyti nebent tik tai, kad Prezidento Antano Smetonos valdymo laikotarpiu ateitininkų organizacijos veikla buvo uždrausta ir ji veikė nelegaliai. Suprantama, kad sovietų valdžia net nesiruošė šios organizacijos legalizuoti. J. Lukša, savo ruožtu, dar būdamas moksleivis, priklausė ateitininkų organizacijai. Tad tarsi išeity, kad jis kaip ateitininkas tapo pagrindininku kone nuo pirmosios sovietų okupacijos dienos.

J. Lukšai tapus studentu, jo rezistencinė veikla, jeigu jos jau ir būta anksčiau, įgauna kitą pobūdį. Prieš jo studijas, t. y. 1938–1940 m., Kauno Vytauto Didžiojo universitete (toliau – VDU) veikė apie 70 organizacijų, korporacijų, grupuočių, priklausančių studentams varpininkams, tautininkams, socialistams, ateitininkams ir kt.²⁵ Ateitininkų federacijos sudėtinė dalis – Studentų ateitininkų sąjunga (toliau – SAS) jungė universitetines ateitininkų korporacijas. VDU ateitininkų korporacijų pirmininkai Kaune kasmet rinkdavo pirmininką ir valdybą. Išrinktasis pirmininkas buvo ir valdybos, ir SAS pirmininkas. SAS

jungė korporacijas ne tik ne tik Kaune, bet ir Dotnuvoje, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Vilniuje. SAS pirmininkas buvo renkamas tariantis su kituose miestuose esančiomis korporacijomis. 1940–1941 m. SAS pirmininkas buvo Pilypas Narutis²⁶. Kauno universitete veikė ateitininkų korporacija „Grandis“ (įsteigta 1932 m.), jungianti studentus technikus. 1940 m. šioje korporacijoje buvo 85 nariai. Korporacija „Gaja“ (VDU įregistruota 1928 m. kovo 21 d.) jungė ateitininkus studentus medikus. Korporacija „Giedra“ jungė (VDU įregistruota 1930 m.) mišrių profesijų visuomeniškai veiklias mergaites ateitininkes. „Šatrijos“ meno draugija jungė VDU, Meno mokykloje, Muzikos konservatorijoje studijuojančius literatus, menininkus, muzikus ateitininkus – vyrus ir mergaites. Taip pat VDU veikė ir kitos ateitininkų korporacijos, organizacijos²⁷. VDU korporacijos, organizacijos, draugijos, klubai nebuvo pavienės salos, šios studentiškos organizuotos struktūros buvo susijungusios į koaliciją. P. Narutis rašo: „Studentų Koalicija – apsijungusių VDU korporacijų grupė. Pasitarimų posėdžiuose dalyvaudavo koalicijos korporacijų pirmininkai arba atstovai. Niekas nerašė protokolų, buvo žodinis pasitarimas ir žodiniai nutarimai. Koalicija – tai ne kokia nors oficiali, bet tik draugiškai sutarta vieninga akcija.“²⁸ Studentų koalicija atsirado kaip jėga, turėjusi priešintis tautininkų partijos įtakai universitete. Koalicijos sudarymą skatino universitete prasidėjusios varžybos renkant Studentų atstovybės pirmininką. Keliolikos korporacijų susijungimas į koaliciją laidavo tai, kad pirmininku bus išrinktas ne tautininkų, o koalicijos narių pageidaujamas atstovas. Į studentų atstovybę koalicijos parinkti kandidatai laimėdavo svaria studentų balsų dauguma ir reprezentavo Lietuvos studentiją²⁹.

Regis, kad Juozas Lukša išliko ateitininku ir po gimnazijos baigimo. Tačiau jam, kaip

ką tik priimtam studentui, nebuvo lemta tapti vienos iš Kauno Vytauto Didžiojo universitete legaliai veikiančių ateitininkų korporacijos nariu, nes 1940-ųjų rudenį, t. y. po Lietuvos okupacijos ir aneksijos, mokslo metai universitete prasidėjo esant jau kitoms aplinkybėms nei prieš metus. P. Narutis rašo: „Rudens semestru prasidėjus, universiteto vadovybė skelbia, kad visos universitete veikiančios Korporacijos, Sąjungos ir organizacijos uždaromos. Įsakyta visą turtą, bylas ir vėliavas atiduoti iki nustatytos dienos komjaunimo organizacijai.“³⁰ Tačiau Studentų koalicija, korporacijos, organizacijos neišnyko, jos tapo nelegalios. 1940 m. rugpjūčio pabaigoje vienoje tuščioje universiteto auditorijoje susirinko Studentų koalicijos korporacijų atstovai: Vilius Vileišis (varpininkų), Jucevičius (ramovėnų), Juozas Milvydas (skautų), Vn. (neutraliųjų), Jurgis Valiulis (neolituanų), Pilypas Narutis (ateitininkų). Anot P. Naručio: „Nutarėme, kad ir asmeniškai, ir bendri interesai reikalauja palaikyti informacinį ryšį ir sueiti protarpiais pasitarti, nes laukia nemažai staigmenų. Pasiūliau Koalicijos pirmininku rinkti kitą. Bet visi prašė mane tęsti ir toliau likti, nors nenorėjau. Sutikau laikinai“; „Taip, neoficialioji opozicinė Koalicija virto – slapta visuotina Studentų koalicija. Šį kartą visuotino pavojaus jausmas visus studentus ėmė jungti. Realus protas diktavo neprarasti ryšio vieno su kitu, nes Maskvos užmačios jau pirmuosiuose okupacijos mėnesiuose prašoko bet kokią mūsų nuojautą.“³¹ Po Vėlinių Studentų koalicijos atstovai susirinko pasitarti. Per pasitarimą buvo konstatuota, kad korporacijos nesugriuvusios, o jų nariai palaiko artimus ryšius³². Uždraudus studentų korporacijų, organizacijų veiklą, nebeliko jų nariams ir galimybės į studentų atstovybę išsirinkti savo narių. Atstovybėje įsigalėjo studentai komunistai³³. LSSR švietimo liaudies komisaro A. Venclovos 1940 m. rugsėjo

23 d. nurodymu universitete buvo sudaryta Studentų reikalų komisija, kurios nariais tapo šie asmenys: Juozas Banaitis, Eduardas Mieželaitis, Juozas Pajaujįs, Vladas Taurinskas, Danielius Todesas. Juozas Banaitis ėjo komisijos pirmininko pareigas³⁴. Tačiau ši komisija greičiausiai nebuvo P. Naručio atsiminimuose minima studentų atstovybė, kurioje įsitvirtino studentai komunistai. Remiantis P. Naručio atsiminimais galima manyti, kad autorius priskiria Juozą Lukšą prie universitete veikusios studentų ateitininkų korporacijos „Grandis“ narių. Jis rašo: „Kas gi nežino laisvės kovotojo, miškų brolio (su juo mačiausi paskutinį kartą 1949 m. Vokietijoje) Juozo Lukšos (Daumantas-Skirmantas). Jis žuvo nelygioje kovoje su okupantu (Kulikausko išduotas) Laisvės kovose. Juozo Lukšos garbei Grandiečių (Alfonso Pargausko iniciatyva) pastatytas tautinis Kryžius prie Ateitininkų namų Lemonte (USA).“³⁵ Remiantis pateiktomis žiniomis galima manyti, kad J. Lukša po to, kai įstojo studijuoti į universitetą, netrukus galėjo tapti ir nelegaliai veikiančios studentų ateitininkų korporacijos „Grandis“ nariu. Šis įstojimas savo ruožtu žymi ir J. A. Lukšos perėjimą iš nelegalios moksleiviškos ateitininkų organizacijos į analogišką studentišką organizaciją.

Nepavyko rasti žinių apie tai, kokia buvo J. Lukšos, kaip grandiečio, Studentų koalicijos nario, konkreti rezistencinė veikla iki 1941 m. kovo 4 d. Tačiau biografinių žinių visuma apie jį skatina manyti, kad jis neabejotinai galėjo turėti vienokį ar kitokį santykį su šia studentų antisovietine veikla. LSSR NKVD 1940 m. lapkričio 6 d. spec. pranešimo duomenimis, Kauno mieste šalia centrinių kapinių, prie Vytauto prospekto, studentai, bendrųjų vidurinių mokyklų ir technikos mokyklų moksleiviai prie paminklo žuvusiems lakūnams Dariui ir Girėnui vykstančio renginio metu masiškai giedojo Lietuvos himną, dainavo dainą „Lietuviais

esame mes gimę“³⁶. LSSR NKVD 1940 m. spec. pranešimo duomenimis, Kaune 1940 m. lapkričio 7 d. vyko demonstracija, skirta socialistinės revoliucijos XXIII metinėms. Aukštųjų mokyklų studentai, gimnazijų moksleiviai nieko neatsakė į tribūnose buvusių kompartijos, tarybų valdžios atstovų sveikinimus. Studentų kolonos nebuvo pasirūpinusios lozungais, vėliavomis. Pasak spec. pranešimo, studentija, vykstant pasiruošimui šventei lapkričio 7 d., vykdė kontrevoliucinę veiklą³⁷. Liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1941 m. sausio 3 d. spec. pranešime yra žinių, kad 13-ojoje rinkimų apylinkėje, įsikūrusioje universiteto pastate, peiliu buvo supjaustytas rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą skirtas lozungas, užrašytas ant raudonos medžiagos³⁸.

1940-ųjų rugsėjį antisovietinis sąjūdis Lietuvoje vis labiau plėtėsi. Dėl to kilo būtinybė antisovietinį pagrindį sutvarkyti taip, kad jis funkcionuotų organizuotai, planingai, vieningai. Kaune centralizavimo darbo ėmėsi VDU profesorius, ateitininkų korporacijos „Grandis“ įkūrėjas dr. Adolfas Damušis, ateitininkas ekonomistas Leonas Prapuolenis, Ateitininkų federacijos generalinis sekretorius Jonas Senauskas, kiti asmenys. A. Damušis prisimena: „Sudarėme Kauno sektoriaus lietuvių aktyvistų štabą. Jame buvo apie 15 asmenų. <...>. Didesnių entuziastų turbūt nebuvo už mus. Užsimojome visą kraštą apjungti rezistencijos tinklu, kad būtų užkirstas kelias NKVD provokacijoms: kad būtų pasiruošta sukilti, kada ateis laikas. Tinklo akys buvo penketukai, kurių penki pirmininkai savo ruožtu sudarė po penketuką etc. <...> Daugelis vienetų vardus turėjo skirtingus saugumo sumetimais. Stengėmės įjungti į eiles visus, kurie ryžosi kovoti už Lietuvos laisvę, be pažiūrų ir politinės praeities skirtumų. Tas darbas vyko gana sėkmingai, nes L. Prapuolenis visą laiką atsidėjo organizaciniam Fronto reikalams.“³⁹ Leonas

Prapuolenis prisimena: „1940 m. spalio 9 d. Kaune, „Derby“ užkandinėje, po ilgesnio pasitarimo su dr. inž. Ad. Damušiu, J. Senausku, M. Pečeliūnu buvo sutarta pradėti Kaune, Vilniuje ir per artimus pažįstamus ir gerus bičiulius apskričių miestuose organizuoti pogrindžio penketukus, kad, visą Lietuvą apjungus tankiu organizuotos rezistencijos tinklu, būtų užkirstas kelias NKVD provokacijoms išryškinti tautos aktyvųjų elementą. Vėliau, o tai buvo 1940 m. gruodžio mėn., kai pradėjo ryškėti, jog Sovietų–Vokietijos karas yra mėnesių klausimas, pradėjome su visu intensyvumu jam rengtis, kad juo pasinaudojant atstatytume Lietuvos Nepriklausomybę.“⁴⁰ Tad Kaune antisovietinio pasipriešinimo centras, organizuojantis, koordinuojantis pogrindžio organizacijų veiklą tam tikroje Lietuvoje dalyje, buvo įsteigtas 1940 m. spalio 9 d. Vilniuje toks centras pradėtas steigti maždaug 1940 m. spalio 10 d. Dr. Adolfas Damušis pranešęs, kad 1940 m. spalio 9 d. Kaune buvo įsteigtas pasipriešinimo sovietams centras, toliau pažymėjo: „Apytikriai tuo pačiu laiku Vilniuje irgi įkūrė pasipriešinimo centrą.“ Vienas šio centro organizatorių ir vadovų buvo Generalinio štabo majoras Vytautas Bulvičius⁴¹. Trečiasis pasipriešinimo centras – Lietuvių aktyvistų frontas – įsteigtas 1940 m. lapkričio 17 d. Berlyne Lietuvos pasiuntinio Kazio Škirpos iniciatyva⁴². Berlyno LAF'o organizacijos pirmasis ryšininkas, aviacijos kapitonas Albertas Švarplaitis į Lietuvą atvyko 1940 gruodžio 15 d. Iš jo buvo gauta žinių apie Berlyno LAF'o veiklą, Lietuvos tautinį komitetą⁴³.

Po karo tarp buvusių pasipriešinimo dalyvių būta skirtingo požiūrio dėl vieningo pogrindžio, Lietuvių aktyvistų fronto įsteigimo. P. Narutis atsiminimų knygoje rašo: „Šiokios tokios diskusijos dėl LAF įsteigimo datos yra buvę. 1951 metais L. Prapuolenis į „Draugo“ klausimą „Kada LAF pradėjo savo

veiklą..?“ atsako: „LAF savo veiklą Lietuvoje pradėjo 1940 m. spalio mėn. 9 d. Kaune. Pagrindinis tikslas buvo: a. apjungti tautą..., b. ruošti būsimam karui.“ Pulk. K. Škirpa tuoj į šį paskelbimą reagavo: „LAF susidarė ne spalio mėn. 9 d., bet lapkričio 17 d. (1940 metais). Šią dieną įvyko mano bute, Berlyne, LAF steigiamasis susirinkimas, kuris priėmė Fronto platforminius metmenis ir nutiesė jo organizacines gaires, nors prie to buvo ruošiamasi jau nuo 1940 m. liepos mėnesio.“⁴⁴ Remiantis atsiminimais, kitais duomenimis, galima manyti, kad 1940 m. spalio 9 ir 10 d. pasipriešinimo centrų Kaune ir Vilniuje įsteigimas gali būti vertintinas ir kaip vieningai funkcionuojančio antisovietinio pogrindžio steigimo ir formavimo pradžia. Berlyno LAF'o organizacija susikūrė kiek vėliau, todėl vargu ar ji gali būti laikoma minėto pogrindžio steigimo bei formavimo Lietuvos teritorijoje pradininke. Prie vieningo pogrindžio formavimo ji prisijungė vėliau negu pasipriešinimo centrai Kaune ir Vilniuje. Berlyno LAF'o reikšmė veikiau būtų ta, kad tiek Kauno ir Vilniaus pasipriešinimo centrai, tiek jų įsteigtas vieningas pasipriešinimo judėjimas perėmė pavadinimą – Lietuvių aktyvistų frontas. Neoficialioji Studentų koalicija, greičiausiai skatinama pasipriešinimo centro Kaune, apsisprendžia veikti organizuotai, planingai, vieningai, kartu su kitomis antisovietinio sąjūdžio pogrindžio organizacijomis. P. Narutis rašo: „Su Broniu Stasiukaičiu aptarėme, kad LAF – bendram su kitais veikime gana geras vardas. Galiausiai, juk vardas ne esmė. Juk kas nori gali veikti ir kitu vardu, bet sutartinai tą patį. Ir geriau, visi tegul savarankiškai tvarkosi. Mes, ateitininkai, su visais jungsimės po LAF vardu, tik reikia, kad būtų koordinuotas darbas. Po to pavieniui pasikalbėjus, išskyrus Borutą, visi aname posėdyje buvę draugai buvo entuziastai organizuotos, vieningos koalicijos kovoje su okupantu. Ateitininkai

priėmė LAF vardą kaip bendrą organizaciją, kuriamą visoje Lietuvoje, apjungiančią visas organizacijas. Buvo nuspręsta: LAF turi būti nepartinė, visas korporacijas apjungianti organizacija prieš okupantą. LAF yra organizacijų junginys. Iš ateitininkų pusės jokios atskiros vadovybės nė nemėginau komplektuoti – egzistuojanti Studentų koalicija šiam junginiui buvo tinkamiausia.⁴⁵ P. Narutis prisimena: „1940 m. gruodžio mėnesį LAF pajudėjo tiek, kad jau ir aiškintis neberekėjo. Esamojo Studentų koalicijoje, pavieniui kalbantis su atstovais, visos korporacijos pritarė ir lengvai apsijungė po nauja – Lietuvos Aktyvistų Fronto (LAF) – skraiste naujam dideliame uždaviniui: išnaudoti naujo ateinančio vokiečių–rusų karo galimybę ir mėginti atstatyti nepriklausomybę. LAF naujas vardas – atrodo tinkamas jau vien todėl, kad nuo seniau jau buvome įpratę tarpusavyje vadintis „aktyvistais“. Pamažu pradėjome skirstytis pareigomis su skautais, varpininkais, ramovėnais, neolituanais ir ateitininkais specialioms uždaviniais atlikti: susirišti su profesūra, susirišti su kitų miestų studentija, su Vilniumi, plėsti ryšius į Lietuvos provinciją. Visi talkino ir grupavosi. Visa tai teko koordinuoti naujo, giliai slapto LAF pogrindžio rėmuose.“⁴⁶

1940 m. spalio 9 d. Kaune įsteigto anti-sovietinio pasipriešinimo centro nariams, t. y. Kauno sektoriaus lietuvių aktyvistų štabui, priklausė apie 15 asmenų (tarp jų buvo prof. dr. A. Damušis, L. Prapuolenis). Nėra konkrečių žinių, ar tarp jų buvo neoficialios Studentų koalicijos narių. Nėra aišku, kokie buvo konkretūs ryšiai tarp neoficialios Studentų koalicijos ir šio štabo nuo 1940 m. spalio 9 d. iki tų pačių metų gruodžio mėnesio. Tačiau galima manyti, kad maždaug nuo 1940-ųjų gruodžio mėnėtame štabe nelegalios Studentų koalicijos vaidmuo tampa vis svarbesnis, jos atstovams atitenka vadovaujamas vaidmuo. P. Narutis

atsiminimuose rašo: „Taip iš Studentų Koalicijos susidarė „nauja“ vadovybė – LAF. Tai nebuvo vienos dienos darbas. Aptariau pavieniui su kiekvienu atstovu atskirai darbo apimtį ir specialius uždavinius. Visi sutiko. Taip susidariau LAF Štabą Kaune.“⁴⁷ Štabo pirmininku tampa Pilypas Narutis, o jo pavaduotoju – Bronius Stasiukaitis. Be jų, štabui taip pat priklausė: neolituanas Jurgis Valiulis (Karolis Druga), ramovėnas Itn. Jucevičius, skautas Juozas Milvydas, Viktoras Lapas, Romas Šatas, varpininkas Vilius Vileišis, Itn. Vytautas Stonis, Itn. Antanas Naudžiūnas, Juozas Pajaujis. Štabo nariais liko Leonas Prapuolenis ir Adolfas Damušis⁴⁸.

Pasak P. Naručio, nelegalios Studentų koalicijos nariai, į jos sudėtį įėję ateitininkai po LAF'o skraiste susijungė jau 1940-ųjų gruodį. Tačiau, atrodo, kad gruodžio mėnuo buvo tiktai pradžia, susivienijimas vyko dar ir 1941 m. ankstyvą pavasarį. Istorinėje literatūroje rašoma, kad J. Lukša priklausė atsargos jaunesniojo leitenanto Kazimiero Gedimino Ruzgio penketui, į kurį, be jo, įėjo Bronius Barzdžiukas, Bronius Vaidilas, Jonas Padvarskas, Julius Savickas⁴⁹. Išlikusiam J. Lukšos Laisvės kovotojo partizano Tėvynei pareigų ėjimo lape yra įrašas: „1941 m. kovo 4 d., duodamas priesaiką, įstojau į LAF (Lietuvių aktyvistų frontas). Įėjau į j. Itn. J. Ruzgio sąstatą.“⁵⁰ Tai, kad J. Lukša buvo Lietuvių aktyvistų fronto narys, iš dalies patvirtina jo atsiminimai: „Mus sudomino netvarka medicinos rėmuose: koridoriai užversti studentų ir mokomojo personalo bylomis, anketomis ir kitokia archyvine medžiaga. Didžiausio rūpesčio mums sukėlė tiek studentų, tiek mokomojo personalo, tiek ir tarnautojų vokiečių okupacijos metais užpildytos anketos, kuriose buvo pažymėta, kad pirmosios bolševikinės okupacijos metu jie buvo Aktyvistų Fronto nariais prieš bolševizmą arba nepriklausomybės laikais priklausę bet kurioms kultūrinėms

organizacijoms. Po nemenkų pastangų suradom ir savo bylas. Net plaukai ant galvos pasišiaušė. Tokios medžiagos užteko, kad mus sulikviduotų. Skubėjom surasti anketas ir tų draugų, kurie nebuvo pasprukę į Vakarų. Galop nutarėm, kad bus greičiau ir turėsime ramesnę sąžinę, jei, užuot išrinkę, visas anketas sudeginsime. Taip ir pasielgėm. Sunešėme jas į krematoriumo krosnį ir paleidom dūmais dokumentines nuodėmes.⁵¹ J. Lukša kartu su bendražygiais studentais sudarė smulkiausių pagrindinių organizacinių vienetą – penketuką. Vienas jo narys, t. y. K. G. Ruzgys, kalbėjo: „Rateliai susideda iš penkių žmonių ir vienas tas penketukės vadovauja kitai penketukei ir tokiu pat būdu rišasi aukštesne vadovybe.“⁵² Jis pats pripažino, kad asmeniškai vadovavo penketui.⁵³ Bronius Vaidilas kalbėjo: „Apie organizacijos struktūrą Ruzgis paaiškino, kad yra vyriausia vadovybė ir vienas turįs ryšius su žemesne grupe ir taip toliau. Ruzgis sakęs, kad mes, kurie susirinkome, sudarome grupę. Kas su mūsų grupe palaikys ryšius, Ruzgis nesakė, bet iš to, kad Ruzgis mus sušaukė ir informavo, buvo matyti, kad su mūsų grupe jis palaikys ryšius.“⁵⁴ Regis, kad šis K. G. Ruzgio vadovaujamas penketas kaipo toks ar šiek tiek kitu pavidalu egzistavo dar gerokai iki 1941 m. kovo 4 d., t. y. iki susijungimo po LAF'ο skraiste. K. G. Ruzgis kalbėjo apie narystę pagrindyje: „Priklausiau žiemą dar apie sausio mėnesį 1941 metų. Laike mokslo susirinkdavome su draugais ir kalbėjomės apie tarptautinę padėtį, apie vokiečių karą su kitomis valstybėmis ir t. t. ir sutarėme susiorganizuoti į ratelį ir veikti prieš sovietų valdžią.“⁵⁵ Šios žinios suponuoja supratimą, kad K. G. Ruzgio vadovaujamas penketas kartu su jo nariu Juozu Albinu Lukša buvo plataus antisovietinio pagrindžio sudėtinė dalis, kad penketo narius per tarpinius asmenis siejo ryšys su Kauno LAF'ο štabu, kuriam vadovavo Pilypas Narutis-Žukauskas. Tiek

šio penketo, tiek pagrindinės organizacijos, į kurios sudėtį jis įėjo, tikslas buvo išnaudoti galimą susidūrimą tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos ir atkurti nepriklausomą Lietuvą. Kita vertus, vokiečiai nebuvo laikomi dideliais draugais. Bronius Vaidila kalbėjo: „Ruzgis turėjo mašinėle spausdintą lapą popierio, iš kurio perskaitė mums organizacijos tikslą: Organizacijos tikslas yra išnaudoti galimą susidūrimą tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos ir atkurti nepriklausomą Lietuvą. Jeigu nusileis desantai, tai padėti jiems. Ruzgis dar paaiškino, kad vokiečiai taip pat laikomi okupantais ir, kaip anglai juos sumušė arba kai Vokietijoje kils revoliucija, pasinaudoti ta proga ir išvyti iš Lietuvos vokiečius. Dabar laikytis kuo ramiau, kad neįkliūti ir būti pasiruošę būsimam darbui.“⁵⁶ Penketo nariai su rezistencine veikla susijusius dalykus aptardavo per susirinkimus, kurie taip pat vykdavo ir J. Lukšos bute. B. Vaidila kalbėjo: „Šiais metais apie balandžio mėn. pradžią Universiteto Statybos fakulteto studentas Barzdžiukas Bronius man sakė, kad I kurso statybos fakulteto studentas Ruzgis Gediminas kviečia mane ir jį Barzdžiuką ryte prieš paskaitas užėiti pas to paties kurso studentą Lukšą ir dar vieną pirmo kurso studentą technologą, pavardė, rodos, Malcys, tikrai nežinau.“⁵⁷ K. G. Ruzgys kalbėjo: „Lukša sutiko, kad susirinkimas įvyktų jo kambaryje. Kitą dieną atėjau pas Lukšą Veiverių gatvėj ir ten radau Lukšą (kurį sutikau gatvėje), studentą Vaidilą, Barzdžiuką ir dar vieną studentą techniką, rodos, statybininką vardu Jonas.“⁵⁸

Realu, kad K. G. Ruzgio vadovaujamo penketo narių rezistencinė veikla pasižymėjo daugiakryptiškumu. Tačiau pagrindinė kryptis veikiausiai buvo susijusi vis tik su antisovietinės literatūros platinimu. K. G. Ruzgys per apklausą kalbėjo: „Kaip aš supratau, kova vedama buvo kontrrevoliucinės agitacijos keliu, platinant lapelius apie

greitą vokiečių atvykimą.⁵⁹ Tokios veiklos, kaip antisovietinės literatūros platinimas, buvimas neabejotinas, tačiau jos tiksli rekonstrukcija vargu ar galima. Taip yra dėl to, kad dalis duomenų yra iš sovietų saugumo pareigūnų suimtų ir tardytų minėto pagrindinio penketo narių baudžiamųjų bylų. Suprantama, kad, esant tokioms aplinkybėms, kaltinamieji nenorėjo atvirai, savo valia ką nors pasakoti. Remiantis jau pateiktomis žiniomis, galima sąlyginai manyti, kad K. G. Ruzgio vadovaujamo penketo nariai antisovietinę literatūrą platinė nuo 1941 m. kovo 4 d. iki tų pačių metų birželio pradžios, t. y. iki jų suėmimo. 1941 m. Velykos buvo švenčiamos balandžio 13-ąją ir 14-ąją. Kaip ir dabartinais laikais, 1941-aisiais daugelis studentų per Velykas vyko namo. Tais metais viena šios šventės ypatybių buvo ta, kad rezistentai galėjo panaudoti ją kaip priedangą savo veiklai. B. Vaidilas kalbėjo: „Prieš Velykas Lukša man davė keletą lapelių kontrrevoliucinio turinio, kuriuose buvo rašoma apie kolchozus, ir liepė atiduoti juos Barzdžiukui, kuris turėjo juos nuvežti į savo kaimą ir ten išplatinti. Aš taip ir padariau.“⁶⁰ J. Lukša parodė, kad atsišaukimus, kuriuos perdavė Barzdžiukui per Vaidilą, rado ant laiptų, vedančių į universiteto bokštą⁶¹. B. Barzdžiukas kalbėjo, kad jis buvo geležinkelio stotyje, pirkė bilietą ir ketino vykti į tėviškę. Į stotį atėjo Bronius Vaidilas ir perdavė jam pundą atsišaukimų⁶². Tačiau antisovietinių atsišaukimų nebuvo lemta išplatinti. B. Barzdžiukas parodė: „Po to Vaidila nuėjo, o aš, nusipirkęs bilietą, išvykau traukiniu Šiaulių kryptimi. Radviliškio mieste aš persėdau į traukinį Radviliškis-Daugpilis ir, išlipdamas Skapiškio stotyje, vagone pamiršau portfelį, kuriame buvo iš Vaidilos gauti lapeliai, mūsų sergančiam giminaičiui nupirkti medikamentai ir dar kokie tai daiktai, kokie neatsimenu. Portfelį aptiko valstybės saugumo darbuotojai, ryšium su

tuo aš maždaug 1941 m. gegužės 25 d. buvau suimtas ir iki karo buvau laikomas NKGB kalėjime Kauno mieste.“⁶³ LSSR NKGB SPS 6-ojo skyriaus 1941 m. birželio 1 d. nutarime dėl B. Barzdžiuko arešto rašoma: „1941 m. balandžio 11 d. Latvijos teritorijoje Daugpilio stotyje traukinyje Nr. 18 buvo atrastas portfelis, kuriame drauge su kitais daiktais buvo aptikti 29 kontrrevoliuciniai atsišaukimai. Tas portfelis buvo išsiųstas į Kauno miestą LSSR NKGB įstaigai, jame be lapelių buvo aptikta užrašų knygelė, kurios vienoje vietoje pavyko nustatyti įrašą Barzdžiukas.“⁶⁴

Minėtas antisovietinės literatūros platinimo atvejis nebuvo vienintelis. Kunigas Vaclovas Aliulis prisimena: „Prieš šešias dešimtis metų buvome mokslo ir idėjos draugai, ateitininkijos ugdyti, su Juozu Lukša. 1940–1941 mokslo metais kartu studijavome architektūrą Kauno universitete, Juozas man duodavo paskaityti pagrindinės spaudos. Pavyzdžiui, iš jo buvau gavęs poemėlę „Eltesera prakeiktoji“. Nežinojau, kad ji parašyta Kosto Kubilinsko, jaunesniojo bendramokslio Marijampolės marijonų gimnazijoje, kuris šį savo pasmerkimą vėliau tokia negarbinga kaina išpirko. 1941 m. vasarą Juozas susitikęs siūlė mane kaip pagrindžio spaudos skaitytoją įrašyti į aktyvistų sąrašus, tačiau aš nepanorėjau, nesgi nepriklausiau jokiai aktyvistų grupei, tebuvau prijaučiantis.“⁶⁵ Laikraščio „Karys“ 1944 m. birželio 17 d. numeryje yra išspausdinta Kosto Kubiliaus satyra „Eltesera (L.T.S.R.)“, kuri greičiausiai ir yra V. Aliulio minima poemėlė. Po ja parašyta: „1941. IV. 20. Vilkaviškyje.“ Taip pat po satyros tekstu pateiktos šios žinios: „P. S. Ši satyra bolševikų okupacijos metais buvo šapirografuota ir išplatinta Suvalkijos moksleivių ir visuomenės tarpe. Autorius.“⁶⁶ Tad galima manyti, kad J. Aliulis iš J. Lukšos buvo gavęs šią poemėlę po 1941 m. balandžio 20 d., maždaug iki tų pačių metų birželio 6-osios, kai J. Lukša buvo suimtas. Satyra

„Eltesera“ pasižymi tuo, kad joje reiškiamas pasipiktinimas įvairiomis sovietinės Lietuvos realijomis, jos pašiepiamos, ironizuojamos, nurodomos įvairios sovietų režimo atstovų ydos ir pan. Tai galima būtų iliustruoti šiais posmais: „Eltesera raudonoji, / Mūsų ragana baisi! – / Pagyvenom tavo rojū / Ir palikome basi“; „Politrukai, komisarai, / Naujo rojaus angelai, / Červoncus kišenėn žeria, – / Nesueina mum galai...“; „Gi pažvelkite į spaudą, / Kiek ten grimio, kiek dažų... / Visi puslapiai nuraudę / Rėkia, giriasi: Gražu!“⁶⁷ Satyroje taip pat pašiepiami, ironizuojami žydai; „Lipa žydas į koloną / Rėžia kalbą iš peties“; „Trokšta žydas be prekybos, / Kaip karosas be vandens. / Tol talmūdiškai jis klības, / Koliai pelnas jam sruvens...“; Žengia „nenugalimoji“ / Su tačanka blekine. / Jai barzdas po kojų kloja / Žydų tautinė minia“; „Mokykla – chameleonas Elteseros akyse: / Neša vėliavas raudonas / Sužydėjusi dvasia.“⁶⁸ Bronius Vaidilas per apklausą kalbėjo: „Vėliau, prieš Velykas, Ruzgis man davė vieną lapelį, užvardintą „Lietuvos informacijų biuras Berlyne“. Tame lapelyje buvo rašyta apie desantus ir kas daryti, kai desantai bus nuleisti. Tą lapelį perskaičiau ir atidaviau Barzdžiukui Broniui. Apie ginklą Ruzgis sakė, kad kai bus reikalas, tai gausime“⁶⁹. Nėra žinių, koks buvo penketo nario J. Lukšo konkretus santykis su minėtu atsišaukimu.

B. Barzdžiuko traukinyje paliktas portfelis, patekęs į saugumiečių rankas, K. G. Ruzgio vadovaujamo penketo nariams atnešė nelaimę – jie atsidūrė sovietinio saugumo pareigūnų akiratyje ir buvo represuoti.

Juozas Albinas Lukša buvo suimtas 1940 m. birželio 6 d., remiantis LSSR NKGB SPS 6-ojo skyriaus operigalio I. Dembo sprendimais dėl arešto ir kardomosios priemonės skyrimo. Kaltintas tuo, kad priklausė organizacijai „Aktivistai“ ir platino kontrrevoliucinio turinio lapelius. Įtartas padaręs nusikaltimus pagal RSFSR

BK 58-10 str. 1 d. J. Lukšą tardė minėtasis R. Celkovas, LSSR NKGB SPS 6-ojo skyriaus operigalio I. Dembo. Su bylos tyrimo eiga susijusius reikalus taip pat tvarkė LSSR NKGB Tardymo skyriaus viršininkas E. Rozauskas, LSSR NKGB SPS viršininkas D. Todesas, kiti pareigūnai. Bylos tyrimo metu kalintas NKVD 1-ajame kalėjime Kaune. Bylos tyrimas nebuvo baigtas, nes prasidėjo karas ir J. Lukša išėjo į laisvę⁷⁰.

Bronius Barzdžiukas buvo suimtas 1941 m. birželio 1 d., remiantis LSSR NKGB SPS 6-ojo skyriaus operigalio I. Dembo nutarimais dėl arešto ir kardomosios priemonės skyrimo. Kaltintas tuo, kad platino kontrrevoliucinio turinio lapelius. Įtartas padaręs nusikaltimus pagal RSFSR BK 58-10 str. Suimtąjį tardė LSSR NKGB SPS viršininkas D. Todesas, LSSR NKGB SPS 6-skyriaus operigalio padėjėjas R. Celkovas. Su bylos tyrimo eiga susijusius reikalus taip pat tvarkė LSSR NKGB Tardymo skyriaus viršininkas E. Rozauskas. Bylos tyrimo metu kalintas NKVD 1-ajame kalėjime Kaune. Bylos tyrimas nebuvo baigtas, nes prasidėjo karas ir 1941 m. birželio 23 d. B. Barzdžiukas išėjo į laisvę. Išėjęs iš karto prisijungė prie sukilimo, buvo paskirtas partizanų būrio vadu⁷¹.

Bronius Vaidilas buvo suimtas 1941 m. birželio 2 d., remiantis LSSR NKGB SPS 6-ojo skyriaus operigalio I. Dembo nutarimais dėl arešto ir kardomosios priemonės skyrimo. Kaltintas tuo, kad platino kontrrevoliucinius atsišaukimus. Įtartas padaręs nusikaltimus pagal RSFSR BK 58-10 str. 1 d. Jį tardė minėtasis operigalio I. Dembo. Su bylos tyrimu susijusius procedūrinius reikalus tvarkė LSSR NKGB Tardymo skyriaus viršininkas E. Rozauskas, LSSR NKGB SPS viršininkas D. Todesas, kiti pareigūnai. Bylos tyrimo metu kalintas NKVD 1-ajame kalėjime Kaune. Baudžiamosios bylos tyrimas nutrūko, nes prasidėjo karas ir B. Vaidila išėjo į laisvę⁷².

Kazys Gediminas Ruzgys buvo suimtas 1941 m. birželio 5 d., remiantis LSSR NKGB SPS 6-ojo skyriaus operįgaliotinio padėjęjo R. Celkovo sprendimais dėl arešto ir kardomosios priemonės skyrimo. Kaltintas tuo, kad priklausė organizacijai „Aktyvistai“, vadovavo pagrindiniam penketui, aprūpindavo penketo narius kontrrevoliuciniais lapeliais ir juos platino. Įtartas padaręs nusikaltimus pagal RSFSR BK 58-10 str. 1 d. Jį tardė LSSR NKGB SPS 6-ojo skyriaus operįgaliotinis I. Dembo. Su bylos tyrimo eiga susijusius procedūrinius reikalus tvarkė LSSR NKGB Tardymo skyriaus viršininkas E. Rozauskas, LSSR NKGB SPS viršininkas D. Todesas, kiti pareigūnai. Bylos tyrimo metu kalintas NKVD 1-ajame kalėjime Kaune. Bylos tyrimas dėl prasidėjusio karo nebuvo baigtas, K. Ruzgys išėjo į laisvę ir dalyvavo Birželio sukilime⁷³.

Tarp J. Lukšą ir jo bendražygius tardžiu-sių, jų bylų tyrimų reikalus tvarkusių pareigūnų buvo žydų tautybės asmenų. Icikas Demba (g. 1901 m. Pumpėnuose) turėjo vidurinį išsilavinimą. 1928 m. už komunistinę veiklą jis buvo nuteistas kalėti šešerius metus (kalėjo trejus metus). 1932 m. tapo Lietuvos komunistų partijos (LKP) nariu. 1934 m. vėl buvo nuteistas kalėti šešerius metus. 1940 m. birželio mėnesį iš kalėjimo išleistas. Eusiejus Rozauskas (g. 1907 m. Kijeve) turėjo nebaigtą aukštąjį išsilavinimą, LKP narys nuo 1935 m. 1936–1940 m. kalėjo. Nuo 1931 m. iki 1940 m. birželio buvo MOPR'o narys. Danielius Todesas (g. 1910 m. Rygoje) turėjo nebaigtą aukštąjį išsilavinimą, nuo 1932 m. LKP narys. Komunistine veikla užsiėmė nuo 1930 m., 1934–1940 m. kalėjo. 1940 m. birželio mėnesį iš kalėjimo paleistas⁷⁴.

Viešajame gyvenime diskusijose, susijusiuose su J. Lukša, galima išgirsti teiginių, kad Lietuvos aktyvistų frontas buvo fašistinė organizacija⁷⁵. Tarsi netiesiogiai norima pasakyti, kad J. Lukša buvo asmenybė, pa-

sižyminti fašistine pasaulėžiūra. Regis, kad visuomenės veikėjai savo poziciją grindžia remdamiesi istoriniais tyrimais. Istorikas Liudas Truska teigia, kad LAF'as – patriotinė lietuvių organizacija, siekusi atkurti šalies nepriklausomybę. Tačiau LAF'o veiklą lydėjo tamsūs šešėliai: politinės sąjungos su hitlerine Vokietija siekis (satelitinio statuso), gausios nacizmo apraiškos šios organizacijos ideologijoje⁷⁶. Tad, ar teisūs visuomenės veikėjai, jeigu jie iš tiesų taip mano apie J. Lukšą, t. y. jį laiko fašistu? Abejoti tokios nuomonės teisingumu skatina šios aplinkybės. Pirmoji būtų ta, kad L. Truskos, kitų istorikų teiginiai apie LAF'o organizacijos fašistinį pobūdį grindžiami remiantis Berlyno LAF'o dokumentais. Tačiau deramai neatkreipiama dėmesio į tai, kad Berlyno LAF'as vis tik veikė nacių valdomoje Vokietijoje, o Vilniaus ir Kauno LAF'o organizacijos – sovietų okupuotoje Lietuvoje. Tad šių trijų organizacijų dėl teritorinio faktoriaus negalima laikyti visiškai identiškoms, nes nacių režimas galėjo daryti tiesioginę įtaką tik Berlyno LAF'ui, o Kauno ir Vilniaus LAF'o organizacijoms to negalėjo. Antroji aplinkybė būtų ta, kad Kauno ir Vilniaus LAF'o organizacijos tokių dokumentų (bent jau iki 1941 m. birželio 22 d.), iš kurių būtų galimos išvalgos apie jų fašistinį pobūdį, nerengė arba bent jau žinių apie tai dabartiniu metu nėra. P. Narutis atsiminimuose rašo: „Vilniaus LAF jau gana anksti sudarė stiprų karinį centrą su gen št. maj. Bulvičiumi, kuris aiškiai bazavosi Lietuvos kariuomenės likučiais, šaulių organizacija. Vilniaus LAF (o taip pat ir Kauno LAF) bazavosi dar tebeegzistuojančiomis laisvos valstybės, kad ir NKVD glamžomomis, organizacijomis ir jų profesionalais – politikais. Apie kokią nors „LAF platformą“ Lietuvoje (toji „platforma“ gal ir buvo reikalinga Škirpai Berlyne, flirtuojant su nacine Vokietija), kaip ją aprašo Škirpa savo knygoje, Vilniaus LAF'ui (nei

Kauno LAF'ui) nebuvo reikalinga, nieks nė neturėjo laiko galvoti, nei buvo progos, nei reikalo kada pasvarstyti Berlyno platformą. Ir aš tą „platformą“ akyliau perskaičiau tik Škirpos išleistoje knygoje. Vilniaus LAF pogrindžio organizacija bazavosi kitu mastu negu Škirpa Berlyne. Berlynas kūrė visiškai naują organizaciją, mąstė, planavo ir tikslą, ir rėmus, atrodo, ne tiek tam, kad toji organizacija apjungtų visą Lietuvą iš Berlyno, bet kad labiau parodyti vokiečiams, patraukti vokiečių dėmesį. Bet ir Berlyno LAF turėjo Lietuvoje savo atskirą organizacinę ryšį į provinciją.⁷⁷ Trečioji aplinkybė būtų ta, kad Kauno LAF'o organizacijai ne viskas buvo priimtina Berlyno LAF'o veikloje. P. Narutis rašo: „Nelabai buvome patenkinti ir iš Berlyno LAF ateinančiomis proklamacijomis, kurių mes iš viso nenorėjome. Bronius Stasiukaitis vis sakydavo: „Keista, Berlyno draugai mano, kad kas mes neraštingi.“⁷⁸ Ketvirtoji aplinkybė būtų ta, kad Kauno LAF'o organizaciją (taip pat Vilniaus ir Berlyno LAF'o organizacijas) sudarė skirtingų pažiūrų asmenys, o ne vientisa narių grupė, kurioje visi iki vieno buvo ištikimi politinei fašizmo doktrinai. Kita vertus, kodėl voldemarininkams, kurių pasaulėžiūrai buvo artimas itališkasis fašizmas, prireikė atsiskirti nuo Lietuvos aktyvistų fronto, jeigu jis jiems buvo toks ideologiškai giminingas, t. y. fašistinis? Nėra žinių, kad J. Lukša kaip voldemarininkas būtų atsiskyres nuo LAF'o ir kiek vėliau tapęs Lietuvos nacionalistų partijos nariu. Kita vertus, jau minėtame išlikusiame J. Lukšos Laisvės kovotojo partizano Tėvynei pareigų ėjimo lape yra ir toks įrašas: „Vokiečių okupacijos metu buvau LF (Lietuvių Frontas) nariu inž. inž. S. R. ir N. Penketuose.“⁷⁹ Lietuvos frontui daugiausia priklausė Lietuvos krikščionių demokratų partijos veikėjai ir katalikiškojo jaunimo organizacijų nariai (ateitininkai ir kiti)⁸⁰. Jeigu J. Lukša būtų buvęs voldemari-

ninkas, Lietuvos nacionalistų partijos narys, tai po šios organizacijos uždarymo 1941 m. gruodžio 17 d. greičiausiai jis būtų stojęs į Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą.

„POGROMININKAS“

Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti išvadose skiriami trys Holokausto etapai. Pirmasis apima laikotarpį nuo karo pradžios iki 1941 m. rugpjūčio. Tuo metu vyko pogromai ir pradinės plataus masto žudynės, kurių aukomis daugiausia tapo geros fizinės būklės darbingo amžiaus žydai nuo 15 iki 60 metų⁸¹. 1941 m. birželio 25 d. į Kauną su priešakiniu būriu atvyko vokiečių saugumo policijos ir SD A operatyvinės grupės vadas SS brigadefiureris Franzas Walteris Stahleckeris. Vienas svarbiausių jo uždavinių buvo organizuoti žydų žudynes ir įtraukti vietos gyventojus į žydų pogromus. Pirmosiomis vokiečių okupacijos dienomis Kaune veikė A operatyvinės grupės 1b būrys (*Sonderkommando 1b*), kuriam vadovavo SS oberšturbaniiferis Erichas Erlingeris. Šiai represinei struktūrai žydų pogromams Kaune vykdyti pavyko sukurstyti dalį ginkluotų lietuvių. F. W. Stahleckeris 1941 m. spalio 15 d. raportavo SS ir policijos vadui Heinrichui Himmleriui: „Lietuvoje tai pavyko pirmiausia Kaune, panaudojus partizanus. Netikėtai paaiškėjo, kad suorganizuoti didesnio masto žydų pogromą išsyk nelengva. Čia, visų pirma, pasitarkėme aukščiau minėtų partizanų vadą Klimaitį, kurį tuo reikalu instruktavo veikęs Kaune mūsų nedidelis priešakinis būrys. Klimaičiui pavyko taip parengti ir pradėti pogromą, kad aiškėn neiškilo nei mūsų duoti nurodymai, nei mūsų iniciatyva. Pirmojo pogromo metu, naktį iš birželio 25-osios į 26-ąją, lietuvių partizanai likvidavo daugiau kaip 1500 žydų, padegė ar

kitaip sunaikino keletą sinagogų ir sudegino žydų kvartalą, kuriame buvo apie 60 namų. Sekančiomis naktimis tuo pačiu būdu buvo padaryti nekenksmingais 2300 žydų. Kauno pavyzdžiu panašios akcijos, tik mažesnio masto, vyko ir kituose Lietuvos rajonuose, jos palietė ir likusius tose vietose komunistus. “Didžiausi pogromai vyko Vilijampolėje, kur gyveno daug žydų. Jų plėšimai ir žudynės prasidėjo birželio 25-ąją. Ginkluoti partizanai suiminėjo, mušė ir žudė žydus, kratė jų namus Jurbarko, Vidurinės, Sinagogos, Veliuonos, Mėsininkų, Ariogalos ir kitose gatvėse. Vilijampolėje prie tilto nužudyta apie 30 žydų jaunuolių. Pasak šaltinio, Vilijampolėje birželio 25–26 d. buvo nužudyta apie 600 žmonių. Birželio 27-osios naktį į 28-ąją Vilijampolės partizanų štabe buvo laikoma apie 500 suimtų žydų. „Lietūkio“ garaže Vytauto gatvėje 1941 m. birželio 27 d. keli civiliška apsirengę asmenys (buvo kalba, kad tai karo pradžioje išsilaisvinę kaliniai) laužtuvais užmušė keliolika ar keliasdešimt žydų. Susidorojimas „Lietūkio“ garaže vyko vos už 200 metrų nuo vokiečių 16-osios armijos štabo būstinės. Žudynes stebėjo ir fotografavo vokiečių kareiviai. Kai armijos vadui gen. plk. Ernstui Buschui buvo pranešta apie Kaune vykstančius pogromus, jis atsakė, jog nieko negalįs padaryti. Vokiečių saugumo policijos ir SD suorganizuoti žydų pogromai Kaune truko iki birželio 29 d. Pasak F. W. Stahleckerio, jų metu buvo nužudyta 3800 žydų.⁸²

Yra žydų istorikų, manančių, kad Juozas Albinas Lukša-Daumantas buvo susijęs su vienu iš Kaune 1941 m. birželio 25–29 d. vykusių žydų pogromų epizodu, t. y. su žydų žudynėmis „Lietūkio“ garaže Vytauto prospekte birželio 27-ąją. Josephas A. Melamedas straipsnyje rašo, kad visos aukos turėjo nusiauti batus ir basos buvo vedamos prie arti stovinčio vyro, t. y. Juozo Lukšos. Jis laikė rankose laužtuvą-dalbą. Aukos viena po

kitos priartėdavo prie vyro, kuris šypsodamasis geležiniu laužtuvu smūgiuodavo aukai į galvą ir ji kraujuodama parkrisdavo. Po kiekvieno smūgio minia šaukė „Valio!“⁸³. Josepho A. Melamedo redaguotame leidinyje pateikiama viena iš išlikusių žydų žudynių „Lietūkio“ garaže nuotraukų, kurioje matomas su dalba rankoje stovintis vyras. Greta jos – pokariu daryta nuotrauka, joje Juozas Lukša su automatu rankose. Teigiama, kad abiejose nuotraukose yra vienas ir tas pats asmuo – Juozas Lukša. Jis įvardijamas kaip žiaurus žudikas, žydų žudynių „Lietūkio“ garaže Kaune dalyvis⁸⁴. Tyrinėtojas Josephas Zakas teigia, kad vienoje iš išlikusių žydų žudynių „Lietūkio“ garaže nuotraukų, kurioje matomas į auką smūgiuojantis žudynių dalyvis, yra Juozas Lukša⁸⁵. Taip mano ir tyrinėtojas Abrahamas Levinas⁸⁶.

Izraelio istorikas Aleksas Faitelsonas 2001 m. išleistoje knygoje rašo, kad Lietuvos komunistų partijos sekretorius Antanas Sniečkus, jo asmens sargybinis Vytautas Barškėtis pasitraukė iš Kauno į Maskvą, kai prasidėjo karas. Vytauto brolis Jonas Barškėtis gyveno ir dirbo Kauno priemiestyje Šančiuose, kur gyveno nemažai vokiečių ir jis su daugeliu iš jų draugavo. 1940–1941 m. vokiečiai repatriavo į Vokietiją. J. Barškėtis pirmosiomis karo dienomis buvo siaubingų baltaraiščių piktadarybių liudininkas. Ne taip jis įsivaizdavo lietuvių sukilimą, ne to tikėjosi iš sukilimo vadovų ir sukilėlių. Jie žudė vaikus, moteris, vyrus, pagyvenusius žmones be teismo, vien dėl to, kad jie buvo žydai. Jį ypač stipriai sukrėtė kruvinos žudynės „Lietūkio“ garaže, kurias jis matė kartu su daugeliu kitų miesto gyventojų. Po to, kai vokiečiai užėmė Kauną, čia sugrįžo ir buvę Lietuvos piliečiai – repatriantai vokiečiai, kurių daugelis dirbo SS ir SD tarnybose. Jie ir įdarbino J. Barškėtį barmenu gestapo bufete (*kantine*) Kaune. Kartais jis klausydavosi radijo laidų iš Maskvos, kurių metu kalbėdavo

ir Sniečkus, jo brolis Vytas. Dirbdamas bufetininku jis pradėję užrašinėti į sąsiuivinius smulkmenas apie lietuvių aktyvistų iš LAF'о siaubingus nusikaltimus prieš žydus: fiksavo gestapo agentų vardus, kuriuos žinojo pagal bufete išduotų produktų sąrašus, sudarinėjo žudikų, priklausančių Joachimo Hamanno būriui, A. Impulevičiaus batalionui ir pan., sąrašus. Taip pat jis užrašė vardus tų lietuvių, kurie bendradarbiavo su LAF'у, ateidavo į gestapą, lankydavosi bufete. Kaunas buvo išlaisvintas 1944 m. rugpjūčio 1 d., savo užrašus jis perdavė vienam pažįstamam rusų karininkui iš NKVD SMERŠ'о. J. Barškėtis buvo tiesioginis žydų žudynių „Lietūkio“ garaže liudininkas, o daugelis žudikų buvo kaliniai, 1941 m. birželio 23 d. išsilaisvinę iš Kauno „geltonojo“ kalėjimo. Todėl NKVD SMERŠ ir KGB siūsdavo jį į tas vietas, kur rinkdavosi daug liaudies, t. y. į viešus mitingus, lekcijas. Ten jis lengvai atpažindavo lietuvių nusikaltėlius, gestapininkus, šaudžiusius žydus.

1944-ųjų rudenį į Kauną atvyko žymus sovietų rašytojas Ilja Erenburgas, mieste buvo iškabintos afišos apie susitikimą su juo medicinos seserų mokyklos patalpose. Salė buvo pilna. Iš ką tik atsidariusio Kauno universiteto susirinko Medicinos fakulteto profesorių, gydytojų, studentų. Susitikime dalyvavo ir J. Barškėčio pažįstamas SMERŠ'о karininkas. I. Erenburgas per susitikimą kalbėjo apie nacizmą, jo žiaurumus, ragino padėti sovietų kariuomenei pasiekti pergalę, kvietė užduoti konkrečius, trumpai suformuluotus klausimus. Vienas jaunas studentas paprašė paaiškinti skirtumą tarp hitlerinės ir stalininės okupacijos. J. Barškėtis šį studentą esą atpažino, matė jį 1941 m. birželio 25 d. „Lietūkio“ garaže Kaune, kur jis dalyvavo žydų žudynėse. Prieš dvi dienas jis buvo išsilaisvinęs iš „geltonojo“ kalėjimo, kuriame kalėjo kaip LAF'о aktyvistas. Apie tai J. Barškėtis papasakojo pažįstamam

SMERŠ'о karininkui. Vėliau paaiškėjo, kad tas studentas buvo Juozas Lukša. Pajutęs į jį atkreiptą dėmesį, J. Lukša dingo. Į universitetą daugiau nebegrįžo, išėjo į mišką. Jo fotografija, rasta asmens byloje, buvo parodyta apklaustiems liudininkams. Visi jie patvirtino, kad J. Lukša dalyvavo patyčiose iš žydų „Lietūkio“ garaže. Per Lenkiją jis pabėgo į Vakarų Europą, po to sugrįžo⁸⁷.

Ar A. Faitelsono žinios, kad J. Lukša žudė žydus „Lietūkio“ garaže, yra patikimos? Iš jo knygos teksto matyti, kad jis J. Lukšą laiko žydus žudžiusiu asmeniu dėl to, kad J. Barškėtis tai matė tiesiogiai, pats asmeniškai. Ar iš tiesų jis visa tai galėjo matyti tiesiogiai? Kad J. Barškėtis nebuvo tiesioginis liudininkas, galima būtų pateikti tokią argumentaciją.

Pirmiausia abejonių dėl jo buvimo tiesioginiu liudininku kelia ta aplinkybė, kad A. Faitelsonas savo knygoje nepateikia nuorodos į tai, kokiais konkrečiais šaltiniais jis grindžia savo teiginius apie J. Lukšą kaip žudiką.

Antrasis dalykas, keliantis minėtų abejonių, būtų A. Faitelsono nekritiškas darbas su šaltiniais. Remiantis knygos teksto analize, galima prielaida, kad A. Faitelsonas apie J. Lukšą teigia remdamasis ne paties J. Barškėčio pateiktomis žiniomis, o greičiausiai Nachmano Dušanskio atsiminimais. N. Dušanskio atsiminimai, kuriais jis pasidalijo 2008 m., yra paskelbti internete. Realu, kad jis dalijosi analogiškais atsiminimais ir anksčiau, o A. Faitelsonas galėjo jais pasinaudoti. Sugretinus A. Faitelsono tekstą ir N. Dušanskio atsiminimus galima pastebėti, kad jie abu laiko J. Lukšą žudiku. Tačiau galima pastebėti ir tai, kad N. Dušanskis (priešingai A. Faitelsonui) nelaiko J. Barškėčio liudininku, kuris pats asmeniškai matė J. Lukšą garaže ir kuris vėliau atpažino jį kaip žudiką per susitikimą su I. Erenburgu. N. Dušanskis prisimena: „Pirmą kartą Lukšą į save atkreipė

NKVD organų dėmesį iš karto po to, kai Lietuva buvo išlaisvinta iš vokiečių. Jis dalyvavo studentų jaunimo susitikime su iš Maskvos atvykusiu rašytoju ir pagrindiniu stalininiu publicistu Ilja Erenburgu ir ten iš salės perdavė Erenburgui raštelį su tekstu – Stalinas ir Hitleris Lietuvos okupantai. **Ir kažkas tai iš dalyvavusiųjų** šiame susitikime atpažino Lukšą kaip vieną iš tų studentų, kurie 1941 23–25(26) žudė peiliais ir mirtinai uždauždavo dalbomis Kauno žydus centriniame „Lietūkio“ garaže.⁸⁸ Kyla klausimas: ar N. Dušanskis galėjo J. Barškėtį įvardyti kaip „**ir kažkas tai iš dalyvavusiųjų**“, jeigu jį labai gerai pažinojo. Prisimindamas 1944-ųjų vasaros įvykius, N. Dušanskis rašo: kad po keturių dienų, kai buvo išlaisvintas Kaunas, jis išėjo iš Karo komendantūros, kuri buvo Laisvės alėjoje pastate nr. 6. Netoliese pastebėjo civiliškai vilkintį asmenį, kuris prisistatė jam kaip Jonas Barškėtis ir norėjo sužinoti apie savo brolių Vytautą Barškėtį. N. Dušanskis pažinojo V. Barškėtį kaip NKVD darbuotoją ir A. Sniečkaus apsauginį, jie buvo artimi draugai. Jonas Barškėtis 1942 m. per radiją buvo girdėjęs, kaip Vytautas Barškėtis kvietė lietuvius į partizaninę kovą prieš vokiečius. N. Dušanskis pasakė, kad jo brolis gyvas ir šiuo metu greičiausiai yra Vilniuje. J. Barškėtis pasakė N. Dušanskiui, kad jis yra jo draugas ir nori padėti. J. Barškėtis pasakojo, kad po to, kai sovietai 1940-aisiais užėmė Lietuvą, jis pabėgo į Vokietiją ir prisidėjo prie nacionalistų. 1941 m. rudenį jis sugrįžo ir tapo bufeto Kauno gestapo pastate direktoriumi. Po to, kai vokiečiai pralaimėjo prie Stalingrado, J. Barškėtis pradėjo rašyti dienoraštį, užrašinėjo vokiečių talkininkų, agentų, baudėjų vardus, pravardes ir požymius. Bufete jis girdėjo baudėjų, išdavikų pagyrūniškus pokalbius apie tai, kaip jie dalyvavo žudynėse. Ypač vertinga buvo apskaitos knyga, nes joje buvo surašytos maisto produktų gavėjų, gaunančių jų iš sandėlio,

pavardės. Visus šiuos užrašus J. Barškėtis perdavė N. Dušanskiui. Pagal šiuos užrašus N. Dušanskis gaudė įtariamuosius. J. Barškėtis tapo N. Dušanskio agentu „Primas“. Jis buvo infiltruotas į Kauno nacionalistinių pogrindį, ten užėmė svarbią padėtį. Jo agentūrinės informacijos dėka N. Dušanskiui buvo žinoma, kas vyksta antisovietiniame Kauno pogrindyje⁸⁹. Atsižvelgiant į minėtus dalykus, galima daryti prielaidą, kad A. Faitelsonas savo knygoje teiginius apie J. Lukšą galėjo suformuoti iškraipydamas šaltinio, t. y. Nachmano Dušanskio atsiminimų, teikiamas žinias. Tokie iškraipymai savo ruožtu skatina abejoti A. Faitelsono knygos teiginių teisingumu bent jau ta apimtimi, kad J. Barškėtis buvo asmuo, liudininkas, matęs J. Lukšą „Lietūkio“ garaže.

Trečiasis dalykas, keliantis abejonių dėl J. Barškėčio buvimo tiesioginiu liudininku, yra tai, kad Lietuvos ypatingajame archyve saugoma Jono Barškėčio, Petro (g. 1916 m.), baudžiamoji byla (f. K-1, ap. 58, b. P-6073). Kauno miesto NKVD skyriaus viršininko padėjėjas kpt. Kirjanovas 1945 m. rugpjūčio 17 d. priėmė nutarimus suimti ir skirti kardomąją priemonę Jonui Barškėčiui (g. 1916 m. Kalinine). Nutarime dėl suėmimo buvo konstatuojama, kad Jonas Barškėtis 1942 m. vyko į Vokietiją, tarnavo gestape kaip vertėjas, aktyviai dalyvavo suimant komunistus ir sovietinius aktyvistus. Konstatuota, kad 1944 m. jis prasiskverbė į NKVD ir naudodamasis tarnybine padėtimi plėšė taikius gyventojus. Nutarta pateikti jam kaltinimus pagal RSFSR BK 58-1 „a“ str.⁹⁰ J. Barškėtis suimtas 1945 m. rugpjūčio 18 d.⁹¹ Byloje nėra J. Barškėčio pateiktų žinių apie tai, kad jis matęs, kaip vyko žudynės Kauno „Lietūkio“ garaže, kad ten buvęs ir J. Lukša. Taip pat byloje nėra žinių, kad jis pažinojo J. Lukšą.

Ketvirtasis dalykas, keliantis jau minėtų abejonių, yra archyvinės žinios, neigiančios

A. Faitelsono teiginius, kad J. Barškėtis buvo garaže ir matė ten vykstančias žudynes. A. Faitelsonas klysta teigdamas, kad žudynės „Lietūki“ garaže vyko 1941 m. birželio 25 d. Iš tiesų jos vyko 1941 m. birželio 27 d. Šią dieną J. Barškėtis žudynių negalėjo matyti, nes prieš dvi dienas iki jų buvo suimtas. Pasak J. Barškėčio, 1941 m. birželio 25 d., kai vokiečiai įžengė į Kauną, jis ėjo pas savo brolių Aleksandrą, gyvenantį Kęstučio gatvėje. Kai jis su Juozu Kraponu (gyvenančiu Bažnyčios gatvėje, besikertančioje su Vytauto prospektu) užėjo į namą, juos abu suėmė baltieji partizanai ir prospektu nuvedė į policijos nuovadą. Ten J. Barškėtis išbuvo apie tris savaites. Iš ten jis buvo išsiųstas į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą, kuriame išbuvo taip pat apie tris savaites. Po to buvo paleistas. Kalėjime jis vieną kartą buvo tardomas. J. Barškėčio klausė, kur jo broliai (vienas iš jų iki karo dirbo milicijoje), ar nepriklausė partijai? Į visus klausimus jis atsakė neigiamai⁹². Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo kalinio Jono Barškėčio asmens byloje yra žinių, kad Valstybės saugumo departamento Kgotų skyrius 1941 m. liepos 11 d. į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą atsiuntė 87 asmenis ir juos ten įkalino. Tarp jų buvo ir Jonas Barškėtis, Petro. Iš kalėjimo jis išleistas 1941 m. liepos 30 d. Byloje nurodyta, kad jis dirbo pečkuriu, kad išėjęs į laisvę jis apsigyvens savo name Kaune, Patrimpų g. 28⁹³. Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo kalinio Juozo Krapano asmens byloje yra žinių, kad jis iš kalėjimo pagal vieną datą išleistas 1941 m. rugpjūčio 24 d., pagal kitą – rugpjūčio 21 d. Byloje nurodyta, kad jis vertėsi staliaus amatu, kad po išėjimo į laisvę ketino apsigyventi Kaune, Žemaičių g. 88. Byloje taip pat yra žinių, kad Juozas Krapanas, Juozo, buvo 40 metų amžiaus, Kauno gyventojas, lietuvis, kad baigė žemės technikos mokyklą, darbininkas, nepartinis, kad kaltinamosios medžiagos apie jį nėra⁹⁴.

Penktasis dalykas, keliantis minėtų abejonių, tai netikslių žinių buvimas pačiuose Nachmano Dušanskio atsiminimuose. N. Dušanskis ir juo besiremiantis A. Faitelsonas rašo, kad Jonas Barškėtis turėjo brolių vardu Vytautas. Anot N. Dušanskio, jis pažinojo V. Barškėtį kaip NKVD darbuotoją ir A. Sniečkaus apsauginį, kad jie buvo artimi draugai. Tačiau remiantis Jono Barškėčio baudžiamąja byla galima pamanyti, kad jis brolio vardu Vytautas neturėjo. Byloje yra žinių, kad Jonas Barškėtis gimė 1916 m. Kalinino mieste amatininko batsiuvio šeimoje, kuris Pirmojo pasaulinio karo, t. y. vokiečių okupacijos metu, evakavosi iš Lietuvos. Po to, kai Lietuva tapo nepriklausoma valstybe, tėvas sugrįžo į Kauną ir ten toliau vertėsi batsiuvio amatu. J. Barškėtis baigė keturias klases. Mirus tėvui mokslus turėjo nutraukti, fabrikuose dirbo vežiku. Mama ištekėjo antrą kartą už vyro, turėjusio polinkį girtauti. Mama mirė 1935-aisiais. Turėjo du brolius – Aleksejų (g. 1915 m.) ir Mečislovą Romaną (g. 1918 m.), kurie gyveno Kaune. Sovietmečiu J. Barškėtis pradėjo dirbti tekstilės fabrike. Jo brolis Mečislovas buvo karininkas, brolis Aleksejus dirbo vairuotoju⁹⁵. Esama duomenų, kad tarp asmenų, kurie karo pradžioje evakavosi į Sovietų Sąjungos gilumą, buvo ir Romanas Barškėtis, Petro (g. 1918 m. Kalinine). Iki 1940 m. birželio 15 d. jis dirbo tipografu mašinistu spaustuvėje „Raidė“. Sovietmečiu iš pradžių dirbo NKVD, po to NKGB įstaigose⁹⁶. Lietuvos ypatingajame archyve saugoma Romano Barškėčio, Petro, tarnybinė kortelė. Joje nurodyta, kad 1936–1940 m. jis dirbo tipografijoje „Raidė“ tipografu mašinistu, kad nuo 1940 m. liepos 25 d. iki 1941 m. balandžio 1 d. buvo Ukmergės aps. LSSR NKVD skyriaus bendradarbis, o nuo 1941 m. balandžio 1 d. – Ukmergės aps. LSSR NKGB skyriaus operįgaliotinis⁹⁷. Taigi realu, kad N. Dušanskis galėjo pažinoti ne Vytautą, o Romaną Barškėtį.

Šeštasis dalykas būtų šis. N. Dušanskis įvardija J. Lukšą kaip žydų žudynių „Lietūkio“ garaže dalyvį, tačiau nenurodo, kas jam tokių žinių suteikė. Dėl to galima prielaida, kad jis nedisponavo tiesioginiais liudininkų parodymais. Greičiausiai rėmėsi antriniais šaltiniais, kurių teikiamos žinios negali būti laikomos patikimomis.

Ar teisinga Josepho A. Melamedo, Josepho Zako, Abrahamo Levino versija, kad išlikusiose 1941 m. birželio 27 d. žydų žudynių Kauno „Lietūkio“ garaže nuotraukose, kurių vienoje matyti su laužtuvu rankose stovintis vyras, o kitoje tas pats vyras jau užfiksuotas kaip aukai laužtuvu smūgiuojantis žudikas, yra Juozas Albinas Lukša? Darbo autorius mano, kad tokią versiją jie galėjo iškelti iš dalies remdamiesi N. Dušanskio atsiminimais, kurių patikimumas yra gana abejotinas, nes jis nesiremia tiesioginiais liudininkų parodymais. Po to jie šią versiją galėjo mėginti pagrįsti lygindami ne itin geros kokybės nuotraukose matomus žydų žudynių garaže vaizdus su fotografijomis, kuriose pavaizduotas J. Lukša. Iš blogos kokybės nuotraukų galima išvelgti daug ką. Dažniausiai jos suteikia palankią dirvą įvairioms spekuliacijoms, nes neretai būna taip, kad vienas žmogus gali būti panašus į kitą pagal kažkokias išvaizdos detales. Vienu atveju galima galvoti vienaip, kitu – dar kitaip. Straipsnio autorius neturi žinių, kad tyrinėtojai savo versiją būtų grindę kompetentingų ekspertų išvadomis. Dėl šios aplinkybės minėtų istorikų iškelta versija, kad J. Lukša buvo nufotografuotas žudynių garaže metu kaip jų dalyvis, negali būti laikoma patikima.

Taigi, N. Dušanskis, A. Faitelsonas, J. A. Melamedas, Josephas Zakas, Abrahamas Levinas teigia, kad Juozas Albinas Lukša-Daumantas dalyvavo 1941 m. birželio 27 d. „Lietūkio“ garaže Kaune vykusiose žydų žudynėse. Jie remiasi ne įvykį tiesiogiai

mačiusių liudininkų suteiktomis žiniomis, o kažkokiais antriniais šaltiniais, subjektyviai interpretuodami prastos kokybės nuotraukas, kuriose matomi žydų žudynių „Lietūkio“ garaže vaizdai. Dėl to jų teiginiai apie J. Lukšą negali būti laikomi patikimais. Antra vertus, neatrodo jie patikimi ir dėl to, kad yra išlikę atsiminimai žmonių, mačiusių J. Lukšą iš karto po to, kai jis išėjo iš kalėjimo. Antanas Lukša tvirtina, kad jo brolis Juozas iš Kauno sunkųjų darbų kalėjimo išsilaisvino 1941 m. birželio 23 d. ir jie abu susitiko miesto centre. Kelias valandas pailsėję, jie pėsti iškeliavo į tėviškę, t. y. į Marijampolės apskrities Veiverių valsčiaus Juodbūdžio kaimą. Prie namų juos pasitiko mama. Sodyboje jie praleido apie mėnesį, kol Juozas buvo iškvieštas į Vytauto Didžiojo universitetą, kuriame studijavo architektūrą⁹⁸.

Žurnalistė Virginija Skučaitė rašo: „A. Lukšos pasakojimą patvirtina ir Lukšų giminės kaimynystėje gyvenęs Algis Tutlys – brolių Lukšų sesers Marijos sūnus. „1941-aisiais buvau Veiverių gimnazijos gimnazistas, gerai prisimenu to meto įvykius. Žinojau, kad dėdė Juozas, kaip aktyvus studentas ateitininkas, pavasarį buvo suimtas ir pasodintas į kalėjimą Kaune, o birželio 23 ar 24 d., kai išsilaisvino iš kalėjimo, grįžo su broliu Antanu į tėviškę. Kadangi mūsų tėviškės buvo greta – susisiekti laukais, gerai prisimenu džiaugsmą išvydus dėdę Juozą. Grįžęs jis apie mėnesį gydėsi ir ilsėjosi namuose. Tad jis tikrai negalėjo dalyvauti birželio 27-ąją Kaune, „Lietūkio“ garaže vykusiose žudynėse“, – tvirtino A. Tutlys, dabar gyvenantis Alytuje.“⁹⁹ „Vilnietis Gediminas Ruzgys su J. Lukša-Daumantu kartu studijavo VDU, buvo vieni Lietuvos aktyvistų fronto organizatorių. Tad neatsitiktinai okupacinė rusų valdžia 1941 m. pavasarį juos abu ir suėmė. Kalėjime jiedu sulaukė karo pradžios ir Birželio sukilimo. „Prasidėjus karui, naktį kilo nesuprantamas bruzdesys. Kadangi aš,

buvęs karininkas ir skautas, mokėjau Morzės abėcėlę, stuksendamas į kameros sienas, už kurių taip pat buvo mokačijų ši abėcėlę, sužinojau, kad NKVD iš kalėjimo pradeda vežti pirmojo aukšto kalinius. Auštant viskas aprimo. Paaiškėjo, kad kalėjime sargybos neliko, vartai atidaryti. Likę neišvežti kaliniai stengėsi išstrukti į laisvę, bet tai padaryti buvo sunku – kameroje nebuvo jokių baldų, miegojome ant grindų. Vienoje kameroje kaliniai nukabino radiatorių ir juo išlaužė duris. Taip buvo išlaisvinti visi likę neišvežti kaliniai. Tarp jų buvo ir J. Lukša, – pasakoja G. Ruzgys. – Su Juozu susitikau kalėjimo kieme. Buvo rytas, sukilimas prasidėjęs. Gatvėje pamatėme minias žmonių švytinčiais, kaip vėliau Sąjūdžio laikais, veidais, tačiau mums, buvusiems kaliniams, rūpėjo kuo greičiau parsigauti į namus, sprukti kuo toliau nuo kalėjimo. Juozas su manim atsiseikino, pasakęs, kad skubės pas brolių į kitą Nemuno pusę. Galvą guldaui, kad Juozas nedalyvavo „Lietūkio“ garažo įvykiuose. Jam, kaip ir man, rūpėjo kuo greičiau sugrįžti į namus.“¹⁰⁰

Minėtų žydų istorikų teiginių patikimumu skatina abejoti ir istoriko Arvydo Anušausko atliktas tyrimas dėl 1941 m. birželio 27 d. žydų žudynių „Lietūkio“ garaže Kaune ir dėl J. Lukšos dalyvavimo jose. Jis teigia: „Taip pat galima konstatuoti, kad Juozo Lukšos pavardė nei tiriant KGB (XX a. 5–7 dešimtmečiais), nei nepriklausomos Lietuvos prokuratūrai (1990–2005 m.) net fragmentiškai nebuvo minima. Ji jokiu pavidalu neatsispindėjo nei liudininkų parodymuose, nei archyvinuose dokumentuose. Jos įtraukimas į šios bylos kontekstą yra sąmoninga dezinformacija apie antisovietinio pasipriešinimo dalyvį bei šiame tyrime atskleistą pogromo Kaune organizatorių (Richard Schweizer) bei tikrų vykdytojų (Juozo Surmo) kaltės neigimas ir slėpimas.“¹⁰¹

IŠVADOS

Juozo Albino Lukšos 1940–1941 m. pasipriešinimo sovietų režimui veikloje galima sąlyginai išskirti tris periodus. Pirmasis apima laikotarpį nuo Sovietų Sąjungos 1940 m. birželio 15 d. įvykdytos Lietuvos okupacijos (tą pačią dieną jam išduotas ir gimnazijos baigimo atestatas) iki tų pačių metų rugpjūčio 28 d., t. y. jo priėmimo studijuoti į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Statybos fakultetą. Tuo metu susiformavo rezistencinė motyvacija, skatinanti jį priešintis sovietų režimui ir siekti nepriklausomos Lietuvos atkūrimo. Tačiau konkrečių žinių apie jo rezistencinę veiklą šiuo laikotarpiu nėra. Sąlyginai galima teigti, kad J. Lukša antisovietinio pogrindžio nariu tapo jau 1940 m. birželio 15 d. Toks vertinimas galimas dėl to, kad iki Lietuvos okupacijos ir aneksijos 1940 m. vasarą jis priklausė ateitininkų organizacijai, kuri Prezidento Antano Smetonos valdymo laikotarpiu buvo uždrausta ir veikė nelegaliai. Sovietmečiu šios organizacijos veikla nebuvo legalizuota, veikė neoficialiai.

Antras periodas apima laikotarpį nuo priėmimo studijuoti (1940 m. rugpjūčio 28 d.) iki 1941 m. kovo 4 d. Pradėjęs studijuoti, J. Lukša įstojo į nelegaliai veikiančią studentų ateitininkų korporaciją „Grandis“, kurios, kaip ir kitų studentišκών korporacijų veiklą, sovietų režimas buvo uždraudęs. Šios organizacijos savo ruožtu įėjo į nelegalios Studentų koalicijos sudėtį, kurios pirmininkas buvo ateitininkas Pilypas Narutis-Žukauskas. Šis įstojimas savo ruožtu reiškė ir J. Lukšos perėjimą iš nelegalios moksleiviškos ateitininkų organizacijos į nelegalią studentišķą ateitininkų organizaciją. Nors konkrečių žinių apie jo veiklą minimu laikotarpiu nėra, tačiau realu, kad J. Lukša turėjo vienokį ar kitokį santykį su Kauno Vytauto Didžiojo universiteto studentų antisovietine rezistencine veikla, apie kurią liudija istorinė

literatūra ir istoriniai šaltiniai. Šio santykio buvimas galimas, nes minėti studentai kartu su J. Lukša studijavo toje pačioje švietimo įstaigoje, buvo tos pačios aplinkos žmonės.

Trečiasis periodas apima laikotarpį nuo 1941 m. kovo 4 d. iki jo suėmimo tų pačių metų birželio 6-ąją. Jam būdinga, kad į nelegalios Studentų koalicijos sudėtį įeinančios ateitininkų korporacijos „Grandis“ narys J. Lukša kovo 4-ąją duoda priesaiką ir įstoja į Lietuvos aktyvistų frontą. Šį žingsnį iš dalies lėmė aplinkybė, kad nelegali Studentų koalicija, ateitininkai dar 1940-ųjų gruodį apsisprendžia susijungti kovai už nepriklausomybę po Lietuvos aktyvistų fronto skraiste. Priesaikos davimo dieną J. Lukša greičiausiai jau buvo Kazimiero Gedimino Ruzgio vadovaujamo penketo narys, pats penketas greičiausiai jau egzistavo dar iki kovo 4-osios ir buvo plataus antisovietinio pagrindžio sudėtinė dalis. Penketo narius per tarpinius asmenis siejo ryšys su Kauno LAF'o štabu, kuriam vadovavo ateitininkas, nelegalios Studentų koalicijos pirmininkas Pilypas Narutis-Žukauskas. Nors J. Lukšos ir kitų penketo narių veikla buvo daugiakryptė, tačiau labiausiai ji buvo susijusi su literatūros platinimu. Dalyje šios literatūros būta prieš žydus nukreiptų teiginių, tačiau nėra žinių, kad J. Lukša, kiti penketo nariai tokius teiginius būtų formavę. Dėl to negalima teigti, kad jie buvo antisemitai. Kita vertus, greta antižydiškų būta ir kito pobūdžio teiginių. Penketo rezistencinė veikla nutrūko 1941-ųjų birželį, kai sovietinės Lietuvos saugumo pareigūnai suėmė Juozą Albiną Lukšą, Bronių Barzdžiuką, Bronių Vaidilą, Kazį Gediminą Ruzgį. Jie buvo kalinami NKVD kalėjime Nr. 1. Tarp baudžiamąjį persekiojamą vykdančių saugumiečių būta ir žydų tautybės asmenų. Prasidėjus karui suimti penketo nariai iš kalėjimo išėjo į laisvę. Bronius Barzdžiukas ir Kazys Gediminas Ruzgys tapo Birželio sukilimo dalyviais.

Atskirų visuomenės narių netiesiogiai, greičiausiai nesąmoningai, formuojama nuomonė, kad J. Lukšai buvo artima fašistinė pasaulėžiūra, nėra teisinga. Taip galima manyti dėl to, kad J. Lukšą kartu su kitais penketo nariais per tarpinius asmenis siejo ryšys su Kauno LAF'o štabu, kuriam vadovavo Pilypas Narutis-Žukauskas. Kauno LAF'as (kaip ir Vilniaus) nerengė ir nebuvo suinteresuotas rengti programinių ar kitokio pobūdžio dokumentų, kuriuose išdėstyti teiginiai leistų išvelgti fašistinės organizacijos požymių. Iš dalies taip nutiko dėl to, kad Kauno ir Vilniaus LAF'o organizacijos veikė sovietų okupuotoje Lietuvoje ir nacių režimas jų veiklai tiesiogiai negalėjo turėti įtakos. Minėti dokumentai aptinkami tik Berlyno LAF'o, vargu ar galėjusio išvengti nacių įtakos, veikloje. Kita vertus, Kauno LAF'o štabo nariams ne viskas buvo priimtina Berlyno LAF'o veikloje, jie nenorėjo jo proklamacijų, laikė jį visai kitokio pobūdžio organizacija. Nuomonė nėra teisinga taip pat ir dėl to, kad Kauno LAF'o organizaciją (taip pat Vilniaus ir Berlyno) sudarė skirtingomis pažiūromis pasižymėję asmenys, o ne vientisa grupė narių, kurie visi iki vieno buvo ištikimi fašistinei doktrinai. J. Lukša nelaikytinas fašistu, nes jo nebuvo tarp voldemarininkų, atsiskyrusių nuo LAF'o ir tapusių jam priešiškos Lietuvos nacionalistų partijos (toliau – LNP) nariais. Nelaikytinas fašistu ir dėl to, kad, naciams uždraudus LAF'o ir LNP veiklą, J. Lukša pasirinko narystę pagrindinėje, antinacinėje Lietuvos fronto organizacijoje (jai priklausė daugiausia Lietuvos krikščionių demokratų partijos veikėjai, ateitininkai ir kiti), o ne Lietuvos laisvės kovotojų sąjungoje, į kurią jungėsi voldemarininkai – LNP nariai.

Žydų tyrinėtojų Josepho A. Melamedo, Josepho Zako, Abrahamo Levino, Alekso Faitelsono teiginiai, kad Juozas Albinas Lukša 1941 m. birželio 27 d. dalyvavo žydų

žudynėse, vykusiose „Lietūkio“ garaže Kaune, negali būti laikomi teisingais dėl to, kad nėra paremti tiesioginių liudininkų pateiktomis žiniomis. Nors A. Faitelsonas kaip tiesioginį liudininką įvardija Joną Barškėtį, tačiau jis toks nebuvo. Pirmiausia dėl to, kad dar prieš žudynes „Lietūkio“ garaže, t. y. 1941 m. birželio 25 d., J. Barškėtį Kaune suėmė partizanai. Į laisvę jis buvo išleistas tik 1941 m. liepos 30 d. Antra – tai, kad A. Faitelsonas savo teiginius apie J. Barškėčio buvimą tiesioginiu liudininku grindžia iškraipdamas Nachmano Dušanskio atsiminimus. Nors N. Dušanskis ir apibūdina J. Lukšą kaip žudynių garaže dalyvį, tačiau J. Barškėčio, kurį pats asmeniškai labai gerai pažinojo, neįvardija kaip asmens, tiesiogiai mačiusio žudynes. Pagal jo atsiminimus, J. Lukšą kaip žudiką atpažino kažkoks kitas asmuo, o ne jo geras pažįstamas J. Barškėtis. Kita vertus, N. Dušanskis atsiminimuose ir pats neįvardija jokio tiesioginio liudininko, mačiusio garaže J. Lukšą. Tokių liudininkų greičiausiai jis ir pats nežinojo, o rėmėsi kažkokiais antriniais, nepatikimais šaltiniais.

Nuorodos

¹ D. Plikūnė, „Žydų bendruomenės atstovai prieštarauja, kad būtų pagerbtas dar vienas partizanų vadas: tai – dar nebaigtas klausimas, karas tęsiasi“, prieiga internete: <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/zydu-bendruomenes-atstovai-priestarauja-kad-butu-pagerbtas-dar-vienas-partizanu-vadas-tai-dar-nebaigtas-klausimas-karas-tesiasi.d?id=84701387>>; P. Levickytė, „Žydų bendruomenė abejoja sprendimu skelbti 2021-uosius Lukšos-Daumanto metais“, prieiga internete: <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1195309/zydu-bendruomene-abejoja-sprendimu-skelbti-2021-uosius-luksos-daumanto-metais>>.

² D. Katz, „Will Lithuania’s Parliament Really Name 2021 for Alleged Participant in LAF’s Kaunas Atrocities of June 1941?, 29 June 2020“, <[https://defendinghistory.com/will-lithuanias-parliament-really-name-2021-for-alleged-holocaust-collaborator-](https://defendinghistory.com/will-lithuanias-parliament-really-name-2021-for-alleged-holocaust-collaborator-juozas-luksa/102980)

Josephas A. Melamedas, Josephas Zakas, Abrahamas Levinas teigia, kad J. Lukša yra matomas dviejose išlikusiose žydų žudynių „Lietūkio“ garaže nuotraukose. Teiginiai abejotini, nes nuotraukos gana prastos kokybės, o jose matomo asmens su laužtuvu rankose tapatybės nustatymo kompetentingi specialistai neatliko (bent jau darbo autorius žinių apie tai neturi). Jie versiją apie nuotraukose matomą J. Lukšą greičiausiai suformulavo remdamiesi N. Dušanskio atsiminimais, kuriuose J. Lukša įvardijamas kaip žudynių garaže dalyvis neturint tiesioginių liudininkų pateiktų žinių, o remiantis antriniais, nepatikimais šaltiniais.

Žydų tyrinėtojų teiginiai, kad 1941 m. birželio 27 d. J. Lukša dalyvavo žydų žudynėse „Lietūkio“ garaže Kaune, negali būti laikomi teisingais ne vien tik dėl žinių, gautų iš tiesioginių liudininkų, neturėjimo, bet ir dėl to, kad būta liudininkų, kurie tiesiogiai matė, ką jis veikė išėjęs iš kalėjimo. Jų žiniomis, J. Lukša dar 1941 m. birželio 23 d. išvyko į Juodbūdžio kaimą (Marijampolės aps. Veiverių vls.).

juozas-luksa/102980>; C. Liphshiz, „In Lithuania, lawmakers want to dedicate 2021 to honoring an alleged perpetrator of Holocaust pogrom“, <<https://www.jta.org/2020/06/29/global/in-lithuania-lawmakers-want-to-dedicate-2021-to-honoring-alleged-perpetrator-of-a-holocaust-pogrom>>.

³ N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija 1944–1953*, Vilnius, 2016.

⁴ K. Kasparas, V. Vitkauskas, „Partizano Dalia, Juozas Lukša-Daumantas“, *Juozas Daumantas, Partizanai*, Kaunas, 2005, p. 691–782.

⁵ B. Pečiokaitė-Adomėnienė, *Likviduoti Skirmantą*, Kaunas, 2002.

⁶ A. Anušauskas, „Juozas Lukša-Daumantas: legenda dezinformacijos spąstuose“, prieiga internete: <<https://arvydasanusauskas.lt/naujienos/707-juozas-luksa-daumantas-legenda-dezinformacijos-spastuose-lt-ru-uk-en>>.

⁷ *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.). Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2000.

⁸ J. Daumantas, *Partizanai*, Kaunas, 2005.

⁹ J. Lukša-Daumantas, *Laiškai mylimosioms*, Čikaga, 1993.

¹⁰ А. Файтельсон, *Непокорившиеся*, Тель-Авив, 2001, p. 39–40.

¹¹ *Lithuania. Crime and Punishment*, 1999, January, Nr. 6, s. 104.

¹² J. Lukšos 1945 m. balandžio 24 d. asmens anketa, 1940 m. birželio 15 d. atestatas Nr. 1506, J. Lukšos 1940 m. rugpjūčio 20 d. prašymas Kauno Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui, 1940 m. balandžio 9 d. ištrauka iš Veiverių Romos katalikų parapijos gimimo metrikų akto Nr. 52 1921, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 17830, l. 1-1 a. p., 6.; J. A. Lukšos 1940 m. rugsėjo 4 d. asmens liudijimas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. 13563/3, l. 25.

¹³ J. Lukšos 1944 m. rugsėjo mėnesio, 1945 m. balandžio 24 d. asmens anketos, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 17830, l. 1-1 a. p., 8-8 a. p.

¹⁴ 1940 m. balandžio 9 d. ištrauka iš Veiverių Romos katalikų parapijos gimimo metrikų akto Nr. 52 1921, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 17830, l. 6.

¹⁵ 1940 m. spalio 3 d. J. A. Lukšos asmens anketa, LCVA, f. 631, ap. 1, b. 267, l. 20.

¹⁶ J. Lukšos 1940 m. birželio 15 d. atestatas Nr. 1506, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 17830, l. 2–3.

¹⁷ P. Vytenis, *Laisvės kovų didvyrio mirties 25 metų sukakčiai*, prieiga internete: <http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=162%3A10-gruodis&id=1922%3Apa&tmpl=component&print=1&layout=default&page=&option=com_content&Itemid=189>.

¹⁸ J. Lukšos 1940 m. rugpjūčio 20 d. prašymas Kauno Vytauto Didžiojo universiteto rektoriui, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 17830, l. 1-1 a. p., 4-5 a. p.

¹⁹ Statybos fakulteto 1940 m. rudens semestro stipendininkų pilnas sąrašas. Kaunas, 1941 m. sausio mėn. 2 d., *ibid.*, f. 631, ap. 24, b. 3, l. 2.

²⁰ 1940 m. spalio 3 d. J. A. Lukšos asmens anketa, *ibid.*, ap. 1, b. 267, l. 20.

²¹ Kauno universiteto Statybos fakulteto klausytojai, įsiregistravę 1940 metų rudens semestre, *ibid.*, ap. 24, b. 3, l. 131–139.

²² Statybos fakulteto 1940 m. rudens semestro stipendininkų pilnas sąrašas. Kaunas, 1941 m. sausio mėn. 2 d., *ibid.*, l. 1–5.

²³ K. Kasparas, „Teorinė Pasipriešinimo samprata ir klasifikacija“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1997, t. 20, p. 236.

²⁴ J. Daumantas, *Partizanai*, p. 56.

²⁵ P. Narutis, *Tautos sukilimas 1941*, Oak Lawn, USA, 1994, d. 1, p. 49–66.

²⁶ *Ibid.*, p. 56–57.

²⁷ *Ibid.*, p. 56–65.

²⁸ *Ibid.*, p. 66.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*, p. 150.

³¹ *Ibid.*, p. 151–152.

³² *Ibid.*, p. 157–158.

³³ *Ibid.*, p. 134–135.

³⁴ 1940 m. rugsėjo 23 d. Švietimo liaudies komisaro A. Venclovos nutarimas, LCVA, f. 631, ap. 24, b. 2, l. 23.

³⁵ P. Narutis, *Tautos sukilimas 1941*, p. 56–59.

³⁶ LSSR Vidau reikalų komisaro Guzevičiaus 1940 m. lapkričio 6 d. spec. pranešimas, LYA, f. K-51, ap. 1, b. 1, l. 2.

³⁷ LSSR Vidaus reikalų komisaro Guzevičiaus 1940 m. lapkričio spec. pranešimas apie Socialistinės revoliucijos XXIII-ųjų metų šventimo išdavus, *ibid.*, l. 51.

³⁸ LSSR Vidaus reikalų liaudies komisaro Guzevičiaus 1941 m. sausio 3 d. spec. pranešimas apie pasirengimo rinkimams į SSRS Aukščiausią Tarybą eigą Kauno mieste, *ibid.*, b. 3, l. 4.

³⁹ A. Damušis, „Pasiruošta ir įvykdyta“, *Kazys Škirpa, Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti*, Vašingtonas, 1973, p. 299, 301.

⁴⁰ L. Prapuolenio Curriculum Vitae, *Pilypas Narutis, Tautos sukilimas 1941*, Oak Lawn, USA, 1994, d. 1, p. 381.

⁴¹ A. Bubnys, S. Jegelevičius, S. Knezys, A. Rukšėnas, *Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d.*, Vilnius, 2011, p. 92.

⁴² *Ibid.*, p. 107–108.

⁴³ P. Narutis, *Tautos sukilimas 1941*, p. 200; J. Jankauskas, *1941 m. birželio sukilimas Lietuvoje*, Vilnius, 2010, p. 463–464.

⁴⁴ P. Narutis, *Tautos sukilimas 1941*, p. 149.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 164–165.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 165–166.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*, p. 166–168.

⁴⁹ K. Kasparas, V. Vitkauskas, „Partizano dalia. Juozas Lukša-Daumantas“, *Juozas Daumantas, Partizanai*, Kaunas, 2005, p. 701–702.

⁵⁰ *Ibid.*; Laisvės kovotojo partizano Tėvynei pareigų ėjimo lapas, Lietuvos gyventojų ir rezistencijos tyrimo centas, Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus archyvas.

- ⁵¹ J. Daumantas, *Partizanai*, p. 37–38.
- ⁵² K. G. Ruzgio 1941 m. birželio 5 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-6735, t. 1, l. 8–9.
- ⁵³ K. G. Ruzgio 1941 m. birželio 21 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 13.
- ⁵⁴ B. Vaidilos 1941 m. birželio 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-10922, l. 11.
- ⁵⁵ K. G. Ruzgio 1941 m. birželio 21 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-6735, t. 1, l. 13.
- ⁵⁶ B. Vaidilos 1941 m. birželio 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-10922, l. 11, 15–15 a. p.
- ⁵⁷ *Ibid.*, l. 11
- ⁵⁸ K. G. Ruzgio 1941 m. birželio 5 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-6735, t. 1, l. 8.
- ⁵⁹ *Ibid.*, l. 9.
- ⁶⁰ B. Vaidilos 1941 m. birželio 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-10922, l. 12, 15–15 a. p.
- ⁶¹ J. Lukšos 1941 m. birželio 6 d., 22 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 13563/3, l. 10–11, 13.
- ⁶² B. Barzdžiuko 1941 m. birželio 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 35074/3, l. 122–123.
- ⁶³ B. Barzdžiuko 1951 m. kovo 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 18, 21–22.
- ⁶⁴ LSSR NKGB SPS 6-ojo skyriaus 1941 m. birželio 1 d. nutarimas dėl B. Barzdžiuko suėmimo, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35074/3, l. 105.
- ⁶⁵ B. Pečiokaitė-Adomėnienė, *Likviduoti Skirmantą*, Kaunas, 2002, p. 177.
- ⁶⁶ K. Kubilius „Eltesera (L.T.S.R) satyra“, Karys, Vilnius, 1944 06 17, Nr. 24 (1238), p. 4.
- ⁶⁷ *Ibid.*
- ⁶⁸ *Ibid.*
- ⁶⁹ B. Vaidilos 1941 m. birželio 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 13563/3, l. 37.
- ⁷⁰ 1941 m. birželio mėnesio LSSR NKGB SPS 6-ojo skyriaus operigalio- tinio padėjėjo Celkovo nutarimai dėl J. A. Lukšos arešto ir kardomosios priemonės parinkimo, 1941 m. birželio 6 d. per kratą paimtų daiktų sąrašas, 1941 m. birželio 6 d., 21 d. J. A. Lukšos kvotų protokolai, Kauno LSSR MGB 2-N skyriaus 1-ojo padalinio viršininko kpt. Dušanskio 1949 m. rugpjūčio 31 d. nutarimas, *ibid.*, b. 13563/3, l. 1–3 a. p., 6–6 a. p., 10–11, 13–13 a. p., 29; J. A. Lukšos asmens byla, *ibid.*, L-44, b. ap. 2, b. 721, l. 1.
- ⁷¹ LSSR NKGB SPS 6-ojo padalinio operigalio- tinio Dembo 1941 m. birželio 1 d. nutarimai dėl arešto ir kardomosios priemonės skyrimo, suimtojo B. Barzdžiuko asmens anketa, B. Barzdžiuko 1941 m. birželio 1 d. apklausų protokolai, LSSR MGB Kauno valdybos Tardymo skyriaus 1-ojo padalinio viršininko mjr. Fominych nutarimas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 35074/3, l. 106–108 a. p., 116–117 a. p., 121–124 a. p., 127–127 a. p., 139; B. Barzdžiuko asmens byla, *ibid.*, f. L-44, ap. 2, b. 79, l. 4; Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, Vilnius, 2002, t. 2, p. 157.
- ⁷² LSSR NKGB SPS 6-ojo padalinio operigalio- tinio Dembo 1941 m. birželio 2 d. nutarimai dėl B. Vaidilo arešto ir kardomosios priemonės skyrimo, 1941 m. birželio 2 d. per kratą paimtų daiktų sąrašas, B. Vaidilos 1941 m. birželio 3 d. kvotos protokolas, 1964 m. spalio 13 d. LSSR KGB prie MT Tardymo skyriaus tardytojo j. ltn. Urbono nutarimas dėl baudžiamosios bylos tyrimo nutraukimo, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-10922, l. 1. 1–4 a. p., 6–6 a. p., 10–12, 43; B. Vaidilos byla, *ibid.*, f. L-44, ap. 2, b. 1402, l. 4.
- ⁷³ 1941 m. birželio 4 d. LSSR NKGB SPS 6-ojo skyriaus operigalio- tinio padėjėjo Celkovo nutarimai dėl K. G. Ruzgio suėmimo ir kardomosios priemonės parinkimo, K. G. Ruzgio 1941 m. birželio 5 d. kvotos protokolas, 1941 m. birželio 4 d. per kratą paimtų daiktų sąrašas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. P-6735, l. 1–3 a. p., 8–10 a. p., 16–16 a. p.; Kazio Gedimino Ruzgio, Antano asmens bylas, *ibid.*, f. L-44, ap. 2, b. 1132, l. 4; Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, Vilnius, 2006, t. 6, p. 299.
- ⁷⁴ L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius, 1999, p. 221, 337, 373.
- ⁷⁵ F. Kukliansky, „Kalbėdami apie partizanus išgerkime raminamųjų“, prieiga internete: <<https://www.lzb.lt/2020/07/30/faina-kukliansky-kalbedami-apie-partizanus-isgerkime-raminamuju/>>.
- ⁷⁶ L. Tuskas, V. Vareikis, *Holokausto prielaidos. Antisemitizmas XIX a. antroji pusė–1941 m. birželis*, Vilnius, 2004, p. 87.
- ⁷⁷ P. Narutis, *Tautos sukilimas 1941*, p. 162–163.
- ⁷⁸ *Ibid.*, p. 170.
- ⁷⁹ Laisvės kovotojo partizano Tėvynei pareigų ėjimo lapas, Lietuvos gyventojų ir rezistencijos tyrimo centras, Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus archyvas.
- ⁸⁰ A. Bubnys, „Lietuvių frontas, LF“, prieiga internete: <<https://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuviu-frontas-15340>>.
- ⁸¹ Chr. Dieckmann, S. Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį*, Vilnius, 2006, l. 273–274.
- ⁸² A. Bubnys, *Kauno getas. 1941–1944*, Vilnius, 2015, p. 14–20; *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1973, d. 2, l. 19.

⁸³ J. A. Melamed, „The Malicious Face and Criminal Acts of the „Provisional Government“ of Lithuania June 23–August 5, 1941 or „The Insurrection of the Lithuanian Nation“, *Lithuania. Crime and Punishment*, 1999 January, Nr. 6, p. 38.

⁸⁴ „Pogroms in Kaunas“, *ibid.*, p. 104.

⁸⁵ J. Zak (Zera Kodesh), „Why?“, *ibid.*, p. 62.

⁸⁶ A. Levin, „How vicious murderers became „freesom fighters“, *ibid.*, p. 137.

⁸⁷ А. Файтельсон, *Непокорившиеся*, Тель-Авив, 2001, p. 39–40.

⁸⁸ Н. Душанский, <<https://iremember.ru/memoirs/nkvd-i-smersh/dushanskiy-nakhman-noakhovich-prodolzhenie/>>.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ Kauno miesto NKVD skyriaus viršininko padėjėjo kpt. Kirjanovo 1945 m. rugpjūčio 17 d. nutarimai dėl suėmimo, kardomosios priemonės skyrimo, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-6073, t. 2, l. 2–3.

⁹¹ J. Barškėčio 1945 m. rugpjūčio 18 d. asmens anketa, *ibid.*, l. 5–6.

⁹² *Ibid.*, l. 7-7 a. p.

⁹³ J. Barškėčio asmens byla, LCVA, f. R-731, ap. 1, b 1715, l. 1–3.

⁹⁴ J. Krapano asmens byla, *ibid.*, b. 2626, l. 1–5.

⁹⁵ J. Barškėčio 1944 m. rugpjūčio 25 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-6073, t. 1, l. 18–18 a. p.

⁹⁶ 1942 m. lapkričio 2 d., kovo 12 d., R. Barškėčio įskaitos kortelės, LCVA, f. R-754, ap. 10, b. 54, l. 54–54 a.p., b. 55, l. 53.

⁹⁷ Romano Barškėčio, Petro (g. 1918 m.) tarnybinė kortelė, LYA, kortelė Nr. Li-6875.

⁹⁸ V. Skučaitė, „Siaubo pasaka apie lietuvių partizaną – žydų žudiką“, *Kauno diena*, 2009 m. birželio 15 d., p. 4.

⁹⁹ V. Skučaitė, „Siaubo pasaka apie lietuvių partizaną – žydų žudiką“, prieiga internete: <<https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/siaubo-pasaka-apie-lietuviu-partizana-zydu-zudika-450704>>.

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ A. Anušauskas, „Juozas Lukša-Daumantas: legenda dezinformacijos spąstuose“, prieiga internete: <<https://arvydasanusauskas.lt/naujienos/707-juozas-luksa-daumantas-legenda-dezinformacijos-spastuose-lt-ru-uk-en>>.

Gauta 2020 11 10

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Alfredas Rukšėnas

BIOGRAPHY PAGES OF JUOZAS ALBINAS LUKŠA-DAUMANTAS 1940–1941

Summary

The article examines some pages of the life history of the famous post-war partisan Juozas Albinas Lukša Daumantas (10 August 1921 – 4 September 1951) from 1940 through 1941 that have so far received little attention. One of the tasks of the paper is to reveal the role of Lukša in the Lithuanian anti-Soviet resistance movement. It is claimed that three periods of Lukša's resistance activity to the Soviet regime in 1940–1941 can be relatively distinguished.

The first period covers the period from the occupation of Lithuania carried out by the Soviet Union on 15 June 1940 (on the same day Lukša was issued a certificate of graduation from a gymnasium) to the 28th of August of the same year, i. e. before his admission to the Faculty of Construction of Kaunas Vytautas Magnus University. At that time, a resistance motivation formed, which encouraged Lukša to oppose the Soviet regime and seek the restoration of independent Lithuania. However, there is no specific data on his resistance during this period. Relatively, it can only be said that

Lukša became a member of the anti-Soviet underground movement already on 15 June 1940. Such an assessment is possible due to the fact that before the occupation and annexation of Lithuania in the summer of 1940, Lukša was a member of the Lithuanian Catholic Federation „Ateitis“, which was banned and operated illegally during the reign of President Antanas Smetona. During the Soviet era, the activity of this organization was not legalized, and the organisation operated informally.

The second period covers the period from the admission to the University (28 August 1940) to 4 March 1941. After starting his studies, Lukša joined the organisation „Grandis“, an illegally-operating corporation of the Lithuanian Catholic Federation „Ateitis“, which, like other student corporations, was banned by the Soviet regime. This organization, in turn, was a member of the illegal Student Coalition, chaired by a member of „Ateitis“, Pilypas Narutis-Žukauskas. This accession also meant the transition of Lukša

from an illegal pupil organization belonging "Ateitis" to an illegal student organization of "Ateitis". Although there is no specific information about Lukša's activities during the aforesaid period, the case may be that Lukša had one or another relationship with the anti-Soviet resistance activities of Kaunas Vytautas Magnus University' students, as evidenced by historical literature and sources. The existence of this relationship was possible since the mentioned students together with Lukša studied in the same educational institution, were people from the same environment were present. The third period covers the period from 4 March 1941 until Lukša's arrest on the 6th of June of the same year. It should be mentioned that on the 4th of March, Lukša, a member of the illegal corporation "Grandis", which in turn was a member of the illegal Student Coalition, took an oath and joined the Lithuanian Activist Front (LAF). This step was partly influenced by the fact that the illegal Student Coalition, a member "Ateitis", already in December of 1940 decided to unite for the fight for independence under the umbrella of the Lithuanian Activist Front (LAF). On the day of taking the oath, Lukša was probably already a member of the five-person group led by Kazimieras Gediminas Ruzgys. The five-person group itself probably already existed before the 4th of March and was part of the broad anti-Soviet underground movement. The members of the five-person group were connected through intermediaries with the Kaunas LAF headquarters, which was headed by Pilypas Narutis-Žukauskas, the chairman of the illegal Student Coalition and a member of "Ateitis". Although the activities of Lukša and the other five members of the five-person group were multidisciplinary, they were mainly related to the dissemination of anti-Soviet literature. Some of the literature contained statements directed against the Jews; however, it is not known that Lukša or the other five members of the five-person group made such statements. As a result, it cannot be said that they were anti-Semites. On the other hand, there were other statements besides anti-Semitic ones. The resistance activities of the five-person group ceased in June of 1941 when Soviet Lithuanian security officials arrested Juozas Albinas Lukša, Bronius Barzdžiukas, Bronius Vaidila, Kazys Gediminas Ruzgys. They were detained in the Prison no. 1 of the People's Commissariat for Internal Affairs (*Народный комиссариат внутренних дел: Narodnyu Komissariat Vnutrennikh Del*; abbreviated NKVD). The security forces who carried out the prosecution included some Jews as well. When the war broke out, the arrested members of the five-person group were released from prison, and Bronius Barzdžiukas and Kazys Gediminas Ruzgys took part in the June uprising. The opinion formed by individual members of society (probably unintentionally) that Lukša was close to the fascist worldview is not correct. This is possible due to the fact that Lukša was related to the other members of the five-person group by the relationship maintained through the intermediaries through the Kaunas LAF headquarters, which was headed by Pilypas Narutis-Žukauskas. Kaunas LAF (as well as Vilnius LAF) did not prepare and was not interested in preparing platform documents of a different nature, in which the statements contained would allow

seeing the signs of a fascist organization. This was probably influenced by the fact that it was operating in Soviet-occupied Lithuania, and that the Nazi regime could not directly influence its activities. These documents are found only in the activities of the LAF in Berlin, which could hardly have escaped the Nazi's influence. On the other hand, for the members of the Kaunas LAF headquarters, not everything was acceptable in the activities of the Berlin LAF, and they did not want its proclamations and considered it to be a completely different organization. This opinion is not correct also because the Kaunas LAF organization (as well as the Vilnius and Berlin LAF organizations) consisted of people with different views, rather than a unified group of members, all of whom were loyal to the fascist doctrine. Lukša cannot be considered a fascist, since he was not among the Voldemarians (*voldemarininkai*), who separated from the LAF and became members of the Lithuanian Nationalist Party (LNP), which was hostile to the LAF. He cannot be considered to be a fascist because after the Nazis banned the activities of the LAF and the LNP, Lukša chose to become a member of the Lithuanian Nationalist Party (LNP), hostile to the LAF. Lukša chose membership in the underground anti-Nazi organization the Lithuanian Front (it consisted mostly of the members of the Lithuanian Christian Democratic Party, members of "Ateitis", etc.) and not in the Union of Lithuanian Freedom Fighters which gathered the Voldemarians and the members of the LNP. The task of the paper is to find out whether the statements of Jewish researchers that Juozas Albinas Lukša was a participant of the massacre that took place in the garage of the Lithuanian Union of Agricultural Cooperatives "Lietūkis" in Kaunas on 27 June 1941 are correct. It is stated that the statements of the Jewish researchers Joseph A. Melamed, Joseph Zak, Abraham Lewin, Alex Faitelson who claimed Juozas Albinas Lukša participated in the massacre of Jews in the garage of Lietūkis in Kaunas on 27 June 1941 cannot be considered correct because they are not based on the testimony provided by immediate witnesses. Although Faitelson named Jonas Barškėtis as an immediate witness, this was not the case. Primarily it was due to the fact that Jonas Barškėtis was arrested in Kaunas by partisans before the massacre in the garage, i. e. on 25 June 1941. He was not released until 30 July 1941. Secondly, Faitelson based his statements about Barškėtis as an immediate witness by distorting the memories of Nachman Dushanski. Although Dushanski described Lukša as a participant in the massacre in the garage, however, he did not name Barškėtis, whom he knew very well, as a person who was a witness to the massacre. According to his recollections, Lukša was recognized as a murderer by some other person than his good acquaintance Barškėtis. On the other hand, Dushanski did not name in his memoirs any immediate witness who would have seen Lukša in the garage. He probably did not know such witnesses himself but relied on some secondary, unreliable sources. Joseph A. Melamed, Joseph Zak, and Abraham Lewin claimed that Lukša can be seen in two surviving photos of the massacre of Jews in the garage of "Lietūkis". These allegations are questionable because the photographs are of a relatively poor quality and the identi-

fiction of the person holding a crowbar in his hands has not been carried out by competent specialists (at least the author of the paper has no knowledge of this). They probably formed the version of Lukša being seen in the photos on the basis of Dushanski's memoirs, in which Lukša is named as a participant of the massacre in the garage without the testimony of immediate witnesses but instead on the basis of secondary and unreliable sources. The statements made by the Jewish researchers that Lukša partici-

pated in the massacre of Jews in the garage of Lietūkis in Kaunas on 27 June 1941 cannot be considered true not only because of the lack of information received from immediate witnesses but also because there were some witnesses who saw with their own eyes what Lukša was doing after being released from prison. According to their information, left Lukša to Juodbūdis village (Marijampolė district, Veiveriai county) already on 23 June 1941.